

ERDÉLYI MÚZEUM

XI. kötet.

1894.

X. füzet.

Kultsár István mint szerkesztő.¹⁾

Felolvasásom csak fejezete egy egész munkának, melyet Kultsár Istvánról készítek, s melynek már rég meg kellett volna jelennie, ha hirlapírói elfoglaltságom engedi vala. De talán majd adatik a nyugalomnak egy kis ideje, hogy befejezzem. Életének története nagyjából már készen volna, mert ennek keretét megírtam, mikor halálának ötvenedik évfordulója volt, a minthogy életrajzát már előbb is kiadtam arczképével a »Vasárnapi Ujság»-ban még Pákh Albert szerkesztése alatt. Hátra van még az egész működésére fényt vető levelezéseinek egybegyűjtése, a melyeket folytatott egy Magyar Tudós Társaság felállítása, a magyar nemzeti színészet megalapítása és lapja megindítása érdekében, a mi nem könnyű feladat, de e tekintetben is jutottam már némi eredményre.

Kultsár István érdemes arra, hogy emlékezetének áldozzunk, itt az erdélyi hazarészben is. Összeköttetései ide is elnyúltak; tudta, figyelemmel kísérte és méltányolta azt, a mi Erdélyben a magyarságért történt; az erdélyi színtársulatot Pesten ő karolta fel, buzgón munkálván e tekintetben Wesselényi Miklós ajánlása és tanácsai szerint, s lapjában az erdélyi dolgoknak tág tért nyitott. Munkatársai, levelezői szép számmal voltak Erdélyből is, a mint arról lapjának majd minden száma tanúskodik.

Most, hogy a magyar irodalomtörténetnek apróra megírása már folyamatban van, látjuk, hogy a múlt század végéről és e század elejéről alig van irodalomtörténetünknek olyan szakasza, melyben Kultsár neve elő ne forduljon. A Magyar Tudományos Akadémia alapítása történetének megírásában szerepel mint olyan, a ki már 1793-ban 10,000 frtot hagyott végrendeletileg egy majdan felállítandó Magyar Tudós Társaság céljaira, s fel van róla jegyezve,

¹⁾ Felolvasta szerző az Erdélyi Irodalmi Társaság f. é. november 11-diki gyűlésén.

hogy Bessenyei és Révai eszméitől áthatva, 1804-ben pályakérdést tűzött ki, jutalmak mellett, »a magyar nyelv előmozdítása eszközeinek s módjainak tárgyalására «

Ott van neve a magyar színészet fejlődésének történetében is. A Magyar Nemzeti Theátrum felépítésére és állandósítására röpíratokat bocsátott ki; a Pestre került kolozsvári szintársulatnak pedig, elég jelentékeny anyagi áldozatokkal több ideig intendánsa volt.

De ott van neve a magyar időszaki sajtó keletkezésének történetében is. Egy szóval alapvető munkát végzett, s nemzeti újjászületésünk megépítői között neve mindenkor halálával említendő.

És most rátérek felolvasásom tulajdonképpeni tárgyára, Kultsár Istvánra, mint szerkesztőre.

Annak az eszmének, hogy Pest tétessék a magyar irodalom központjává, első szószólója Kármán József, »Fanni hagyományai«-nak költői lelkű írója volt, a ki maga jó példával is ment elől, Pesten telepedvén meg. Kármán előtt, mint azt maga megírta, az lebegett, hogy az írók nagyobb részének Pesten csoportosulásával megalakúlhatna az egységes irodalmi nyelv; irodalmunk hangja itt nemesedhetnék egy előkelő magyar társaság befolyása alatt; látóköre itt szélesedhetnék a közművelődés intézeteinek, egyetemnek, könyvtáraknak, könyvkereskedéseknek segítségével s a külföldi közlekedés könnyűségével. De a ki Kármán eszméjét és célját tulajdonkép megvalósította, az Kultsár István volt. Ő vetette végét annak a fuersa állapotnak, hogy még a hazai híreket is Bécsen és Pozsonyon keresztül kaptuk a »Hirmondó«, és »Magyar Kurir« útján, s a »Hazai Tudósítások«-nak 1806-ban történt megalapításáva Pestet csakugyan irodalmi központtá tette.

A lap megindítását azonban hosszú készülődés előzte meg. Kultsár István méltán aggódott a miatt, az akkori bizonytalan politikai viszonyok között, hogy addig szerzett vagyonszája áldozatul eshetik az új vállalatnak. Ezt a kis vagyont részint tanári pályáján, részint irodalmi művek kiadása által szerezte, a melyek között legnevezetesebb volt anyagi tekintetben is Mikes Kelemen törökországi leveleinek kiadása. Ez hívta fel már 1794-ben az ország figyelmét Kultsár István buzgólkodására a magyar irodalom életre hívása körül, s ettől fogva már levelezett az országnak írással foglalkozó jeleseivel.

A folyton aggódo Kultsár azonban annyi felől kapta a buzdítást, s annyira hatottak hazafias érzelmeire is, hogy végre folyamodott a lap kiadásához szükséges királyi engedélyért, s a lap 1806 július 2-dikán tényleg meg is indult. Legtöbb hatással volt reá elhatározásában Kazinczy Ferencz, a ki őt a pesti magyar lap kiadására és szerkesztésére a providentia által rendelt férfiúnak nyilvánította. Az akkori körülmények között alig is lehetett volna alkalmasabb férfit találni, mert Kultsár, azonkívül, hogy a kellő anyagi erővel is rendelkezett, ismerte már az irodalmi erőket az országban, s concilians és óvatos természeténél fogva fellelé sem találkozott nagyobb bizalmatlansággal. Mert bár tíz évvel azelőtt nem szívesen vették tőle a felsőbb körökben Mikes leveleinek kiadását, Kultsár ellensúlyozta ezt loyálisának bizonyítékaival, s nevezetesen azzal, hogy a Martinovics féle mozgalmakban semmi része sem volt.

A lap szerkesztősége a hatvani utczában, a nemzeti kaszinó mellett ma is álló két emeletes házban volt. Itt volt Kultsár lakása is, mely már előbb is találkozó helye volt a Pesten élő vagy Pesten megforduló íróknak. Kultsár itt a mai értelemben vett szalónt tartott, s az ő estélyein vitatták meg a napirenden levő irodalmi kérdéseket, szervezték az agitációt a magyar színészet megalapítása érdekében, s készítettek elő a magyar akadémia alakítását is.

A lap hetenként kétszer jelent meg, a mi mai fogalmaink szerint, igénytelen külsővel, negyedréti papiron, inkább könyvalakban. Elő adta a pesti, azután a budai és vidéki híreket, hátrább verseket, néha irodalmi vagy gazdasági cikket, nagyobb ünnepélyek leírását, »előmeneteleket (kinevezéseket) és halálok«-at, új könyvek jegyzékét, hirdetésekét.

A levelezők serege nagy volt, az ország minden részéből. Nagy tisztességnak vétetett akkor, ha bármily rövid értesítést is fölvettek a lapba. A vidéki levelezők között voltak nevesebb írók és a közéletben szereplő egyéniségek, kik nem resteltek időváltásokról, nagyobb éhjáborúról, balesetekről, lopásokról, mulatságokról stb. írni. Hasonlókat írt Széphalomról Kazinczy is, s egyik levelében érdekesen írja le, hogy mint telepedett meg vidékén két golya, hol eddig golyák nem tanyáztak, és hogy más vidékről jött golyákkal, kik közül amazok valószínűleg megszöktek, mily erős harezot kellett a két golyának kiállania.

Kultsár lapja azonban az írói körök némely várakozásának nem felelt meg. Kazinczy Ferencz, mint már régebben Kis Jánost, Kultsárt is kritikai folyóirat alapítására sürgette. De Kultsár erre nem vállalkozott. Egész szerkesztői működéséből kitetszik, hogy a polemától irtózott, s lapja huszonegy évi folyamából alig lehet polemikus természetű közleményeket kiböngészni.

Ez álláspontja sok jelesebb íróval idézett elő neheztelést. Mindjárt a »Hazai Tudósítások« megindítása elején magával Kazinczy Ferenczcel is összeütközésbe jött. Kazinczy ugyanis, mint a kezeim közt levő eredeti kézírás mutatja, beküldötte Kultsár lapjához »Jelentés«-ét »Csokonainak sírköve, az ő halálát hirdető tudósítás és verseinek újabb kiadása eránt.«

Kultsár a jelentésnek csak Csokonai sírkövére vonatkozó első részét adta ki, mint azt irodalomtörténetünk is ismeri, míg a második részt elhagyta, nyilván azért, mert Kazinczy abban kissé erősebben nyilatkozott Csokonai gáncsolóiról. Pedig a Csokonai sírkövről kiadott első rész is felidézte a polemát, mert okot adott az úgynevezett árkádiai perre. Kultsár azonban Kazinczy polemikus válaszait mindig késedelmezve adta ki.

Kazinczy azontúl észrevehetőleg hidegebben viselkedett a lap iránt, s ritkábban kereste fel leveleivel Kultsárt is.

Kazinczy e kézírásának még különösen szedés alá való felszerelése érdekes reánk írókra nézve. Tanúskodik ez is arról a gondosságról, melyel Kazinczy minden írásában viseltetett. A szedők nagy része még német lehetett, mert Kazinczy az útasításokat németül is, magyarul is felírta. »A betűrakó — ugymond — kértetik, hogy az itt következő Conceptusnak minden orthographiai különöskéit híven megtartsa, és rajta semmit ne változtasson.«

És a legtöbb írónak a maga orthographiai megállapodásához való ezen ragaszkodása okozott még sok bajt Kultsárnak mint szerkesztőnek, a ki szintén makaesül ragaszkodott a maga által helyesnek ítélt orthographiához vagy szavakhoz, s e szerint változtatta a beküldött kéziratokat. Guzmics Izidor például ezen orthographiai változtatások miatt lépett ki a munkatársak sorából, mint-hogy ismételt felszólalásai daczára sem szűnt meg azokkal Kultsár.

A mit Kultsár maga írt a lapba, az legtöbbnyire buzdítás volt a magyar nyelv művelésére. Erre Kultsár minden alkalmat

megragadott, írván: »Mind dicsőssége, mind boldogsága Nemzetünknek szorosán megkívánnya, hogy ne tsak neveztesünk Magyaroknak, hanem legyünk valósággal Magyarok, azaz szőllyünk, beszélyünk és írjunk magyarul, hogy minden Magyar Nemes tudja és értse a köz dolgoknak, és tulajdon ügyének folyamatját.«

Nyomat találjuk a lapban, hogy a zsidó kérdés akkor is sok gondot adott és időnkint végig járta a sajtót. Párisban 1806-ban a legkiválóbb zsidó rabbinusok gyűlést tartottak, s a felett tanakodtak, hogy »mint lehetne a zsidóság polgári állapotján segíteni.« Ez alkalomból Kultsár lapja több számon keresztül közöl adatokat a zsidók üldöztetéséről és az ellenök emelt vádakról. Igérte Kultsár, hogy meg fogja írni »a zsidók Magyar országi régiebb és mostani állapotjokat«, de ezzel adós maradt.

Egy kis humor nyilatkozott néha a hírek megírásában is. Például egy hírben referálván arról, hogy Sebastiani francia osztályos generális Pesten átútaozott Konstantinápolyba, mint francia követ, megírja a lap, hogy »nagy figyelmetességet gerjesztett az ő gyorszekere (velocifer), mellynek mind fája, mind vasa erős és vastag volt; különben minden részei csak azt mutatták, hogy akkor gyorszekér, ha gyors lovakat loznak belé.«

Kitérőleg, de tekintettel arra, hogy Kolozsvárt vagyunk, érdekesnek tartom a lap első felévének 14-dik számából egy 1806 július 30-dikán kelt kolozsvári levélből idézni a következőket:

»Kolozsvár 16 esztendőktől fogva, miólta a F. K. Guberniumot kebelében foglalja, olly sebes lépéseket teszen a pallérozódásban, hogy, ha mind ilyen lépcsőkön hág, félszázad alatt igen virágzó állapotra jut. Azólta népessége 15 ezerről 20 ezerre szaporodott; sáros utczái kövekkal kirakattak. Az utczákon levő sok gémes és kerekes kútak szivárványos kúttá változtak; minden felől minden esztendőben új és tsinos nagy házak épülnek, már új utczák is támadtak; a Mesteremberek megszaporoztak; több rendbéli fábrókák állittattak fel; egy Politziai Tisztseg forma ruhás Katonáság diszesiti a várost; a Magyar jádzó Társaságoknak is már oskolájává vált, és szülte s nevelte most nem régiben azt a Társaságot, mely Ernyi Úrnak vezérlése alatt szárnyára bocsáttatott kifelé M. Országra; de a mi a pallérozódást legkellemetesebbé teszi, az a

sok rendbéli valláson lévő Lakosoknak atyafiságos megegyezése. Kár hogy ezen városnak fekvése a kereskedésnek nem kedvezhet.«

Érdekes még egy ugyanazon évi augusztus 10-diki kolozsvári levélnek a bevezetése a közönség szenzációs hajhászásáról.

»Tsupa tséltapság némely Hazafiaknak a természete. Midőn az ujság levelet kezekbe veszik, abban mindjárt tsak a külföldi tudósításokat vadászzák; vallyon miként ütköztek meg az ellenséges hajók, hány ezeret vágott le a Francia, miként masiroznak a Burkus Katonák, kik lettek ismét Királyok stb, és ha sok effélet nem kapnak benne, soványnak mondják az ujság-levelet, ha mindjárt hasznos Hazai tudósításokkal, és oktatásokkal dugva teli van is.«

Kultsár lapja a »Hazai Tudósítások« czimmal 1808 júliusáig maradt meg, a mikor a »Hazai és Külföldi Tudósítások« czímet vette fel, felsőbb engedély alapján megbővítettven tartalma külföldi hírekkel is. 1817 elejével indult meg melléklapja a »Hasznos Multságok« ismeretterjesztő és szépirodalmi tartalommal.

Ez kezdte meg a népdalok közlését, a mit az olvasó közönség nagy tetszéssel fogadott. A »Hasznos Multságok« megindítása után megkétszereződött a törzslapnak előfizető közönsége.

Kultsár lapjai a huszas évek végeig verseny nélkül állottak fenn, s így senkit sem lephet meg, hogy mikor Kultsár halála 1828 márczius 30-dikán bekövetkezett, két pesti házat és egy nagy keretet hagyott özvegyére és kis fiára. Az utóbbi azonban két évvel később egy szerencsétlen esés következtében szintén meghalt.

Az özvegy folytatta a lapok kiadását 1840-ig, a mikor azokból a »Nemzeti Ujság« keletkezett.

A mellett, hogy Kultsár vagyoniilag gyarapodott a lapok kiadásából, fenmaradt kiadási jegyzékeiből kitétszik, hogy tisztességes röi honoráriumokat fizetett, s egy-egy versért egy aranyat is adott.

Az akadémia, Kultsár halála után alakulván meg, tagjai sorába már nem választhatta, de emlékezetének szentelt egy ülést 1831-ben.

Ez Kultsár úttörő munkásságának rövid vázlata. Nemzeti ujjáébredésünk történetében nem csekély része van neki is.

HINDY ÁRPÁD.

A hindu vallások.*)

Minden művelt ember előtt ismeretes, hogy a 3 $\frac{1}{2}$ millió □ km.-nél nagyobb angol indiai császárságot lakó 254 milliónyi népség legnagyobb részének vallása a hindu vallás, brahmanizmusnak is nevezve. Az is ismeretes, hogy ezen vallásban *Brahma* (a teremtő), *Vishnu* (a megtartó) és *Shiva* (az enyészítő) három istenség mintegy szent háromságot képez.

Minthogy pedig a legtöbb embernek ismerete ezen túl alig terjed, ennyivel pedig alig van valami mondva: azért czélszerűnek láttam megkísérteni egy kis, de általános képet adni azon vallásról, vagy jobban vallásokról, a melyek a fönti névvel neveződnek és a melyeknek tételeiről elmondhatni a róm. katolikus szenttel hiszem, mert abszurdum.

Mindenek előtt az iránt kell tisztába jönnünk, hogy a mai brahmanizmus nem egy és azonos azon vallással, a melyet a primitív hindu nemzet vallásos nézeteinek gyűjteményét tevő négy *véda* (tudomány) nevű szent könyvek mutatnak, noha a legtöbb hindu felekezet azokra esküszik. Mert a védák istenei és istennői, a kiknek száma 33-nál nem több, nagyobb részt azonosok a görög római mithologia alakjaival durvább kiadásban, míg a mai hindu vallásokban a védák istenei csak mellékesek és a főszerepeket vivő istenek a védákban elő sem fordulnak. Azt is előre kell bocsátani, hogy már a véda-vallás korában a hindu népség Manu törvénye szerént négy kasztra lett beosztva: úgymint a *brahman* (pap), *kshatriya* (katona), *vaisya* (kereskedő-földmives) és *sudra* (iparos-szolga) kasztra. De valamint az idő haladtával a *védák* 33 isten-

*) Forrá-ok: Foulkes, Catechism of the Shaiva religion: Synopsis of Hindu Systems und sects etc. W. Taylor Catalogue raisonnée of oriental M S S. Madras 1857--62 etc.)

ből tízszer 33 millió lett, úgy a négy kasztból egyik vidéken 10-et, másokban többet, a Malabar-ban pedig éppen 72-t csináltak, úgy hogy a Manu törvénye szerint a négy kaszton kívül eső, megvetett *pareiya* néposztály is több kasztra oszlott, melyeknél még alsóbb rendűek is vannak.

A védáknál sokkal későbbi *purana* nevezetű számos legendák némelyikeinek rendszere után összeállított *Brahma, Vishnu, Shiva* háromság arra mutatna, hogy a hindu vallás egykor legalább is ezen három isteni alaknak megfelelő három főágra oszlott s hogy Brahma, mint teremtő legalább is első a három egyenrangú isten között. Azonban a mai hindu vallás két főágában a Shiva- és Vishnu vallásban Brahma szerepe és állása olyan, mint egy trónt vesztett földi nagyságé, imádók nélkül áll; egy remete átka verte meg.

A hindu vallás eme két főágának mindenikében hat-hat különböző felekezet van, a melyekre nézve a négy véda egyenesen isteni kinyilatkoztatás, a többi 76 szentkönyv pedig isten által sugalmazott szent férfiak művei, a melyeknek hitelt kell adni. A következő, szinte hindu földön keletkezett hat vallásfelekezet, úgymint: a *Buddha, Jaïna* (Dsaina), *Chârvâka, Loukika, Sakteya* és *Pancharatra* híveire nézve ama 80 szentkönyv semmis.

E 18 felekezet közül a két fővallást és a véda-ellenes hat felekezet főtételeit fogom röviden tárgyalni.

India legerősebb vallása ma a *Shiva vallás*, a melynek hittana szerint az egyedüli legfőbb szellemi lény *Shiva*, a kinek több neve van és a ki midazon tulajdonságokkal bír, a mik egy istent azzá tesznek. Minthogy azonban egy olyan anyagtalan legfőbb lény az emberekre nézve megfoghatatlan volna, azért, hogy az emberek őt imádhassák, fölvetett egy concret alakot s lett a szent *Kailasa* hegy ura (Kailasapati) és egyesítette minden isteni kegyét a legfőbb erélyben, az ő feleségében *Parvati*-ban (a hegyi nő), a kinek szintén több neve van. Sőt a három isteni cselekvésnek, a teremtés, föntartás, és az egyes isteni korszakok végén ismétlődő enyészet végzésére az egyik kifejezés szerint *Brahma, Vishnu* és *Rudra* háromság alakjában létezik; a másik kifejezés szerint pedig ugyan ezen háromságot eszközül használja. A hindu theologia tételei a védákéival együtt valószínű gumi természetűek, úgy hogy Parvati istennő egyik tétel sze-

rént Shiva istennek anyja, a másik szerént felesége, a harmadik szerént leánya. S ezen nincs mit megütközni, mert a mindenhatóságtól minden kitelik és a hitnek nincs logikára szüksége. Hogy e hatalmas vallás számtalan badarságairól némileg fogalmunk legyen, meg kell ismernünk a konkrét alakot öltött Shiva istennek érzékelhető alakjait legalább körvonalalaiban. A sokszor bámúlatos fényű és iszonyú terjedelmű templomokban lakozó istennek alakja egy fiatal arcú, 3 szemű (ha a 3-dik legalább a kontyán volna és nem a homlokán!) és négykezű férfi, hol összerétegt lábbal ülve, hol egy kis bikán feségével együtt lovagolónak ábrázolva. Az isteni párnak paripául szolgáló bika, a mely a shiva templomok bejáratánál a rendesen nem hiányozható jelvény, nem valami közönséges állat, hanem egy *Dharma-deva* nevű isten, a ki elkerülendő a Brahma, Vishnu és többi istentárs bukását paripát helyettesítő bikául ajánkozott s a győztes Shiva isten el is fogadta az alázatos ajánlatot. Sőt a mai, második fővallásnak főistene Vishnu is egy alkalommal megnyerte Kailasa urától a kegyet, hogy bika alakban paripa gyanánt szolgálhasson.

Minthogy az 5 arcúnak is ábrázolt isten által viselt számos jelvények mindenikének hosszú története van, a mely az egész hindu mithologia izetlenségeit látszik felölelni, azért csak a főbb jelvényeket említem meg. Nevezetesen fodros hajkoronája a felesége ujjából áradt s az egész földet elárasztással fenyegető szent Ganges folyónak az istenek rimánkodására Shiva által visszatérésre parancsolt s így összetűrődött vizéből áll. A hold-sarlót azért viseli hajfürtjében, mert a hold istent fölszabadította azon átok alól, melylyel apósa sujtotta volt azért, mert a feleségül vett 27 leánya közül csak a két szebbet kedvelte, a többit pedig elhanyagolta.

A holtak csontjai és koponyáiból fűzött nyaklánczot annak emlékére viseli, hogy az általa létre hozott Brahma közvetítésével teremtett és Vishnu által (a kit szintén ő hozott létre) föntartott világot a kiszabott idő leteltével elenyészteti, sőt már egyik elmúlt korszak végén el is enyészttette Brahmat, Vishnut a többi teremtményekkel együtt, de kegyeletből csontjaikat hordja és hamujokkal ékíti testét, a melyet részben föld a hosszú történettel bíró elefánt-bőr köpeny és a melyre kígyó van csavarodva.

Még csak azt említem meg, hogy a hatalmas isten egyik ke-

zében tartott koponya az eredetileg öt fejjel bírt Brahmanak központi feje, a melyet azért szakított ki Shiva isten, mert az agglégényűi maradt teremő isten el akarta csábítani az ő feleségét, Parvatit, a kinek alakjáról és jelvényéről hallgatván a Shiva káté, én sem szólhatok. Bizonyosan szép volt és bájos, különben alig ha kacsingatott volna reá a vén Brahma.

A régi görög-római vallás, a mint tudva van, szerette a kiűnő halandókat halhatatlan istenekké változtatni; a hindu vallás megfordítva szereti az isteneket emberekké, sőt állatokká változtatni, úgy hogy a megtestesülésekben való hit a hindu szellem szüleményének látszik. Csak nem rég egyik katona kasztú indiai hírlap a megtestesülésekről szólva úgy nyilatkozott, hogy az angol parlamentből kiperelt, ismeretes Bredlaugh képviselő is isteni megtestesülésnek fog elismertetni. S ezen indiai telfogás még az isteni egység hitelvét oly szigorúan parancsoló arab próféta népére is elragadt, mert 1880-ban, Bagdád városában lételünk alatt szerencsénk volt látni Allah megtestesülését egy fejér fejkötős mohammedán tudósban, a ki nyírott bajusza alatt nevetett volna bizonyosan környezete bigottságán, ha nem kellett volna folyvást rettegnie az isteni egység dogmáját védő szultán-khalifa kormányának büntetésétől fölfedeztetése esetén. Ekként egészen természetes, hogy az indiai főisten párnak három fia vagy jobban megtestesülése van. Az első a nagy hasú, elefánt fejű Vinayáka isten, apja demon seregének a főnöke, a kinek azért kellett ilyen alakkal megjelennie a földön, hogy az isteneket üldöző elefánt-arczú Asurát legyőzhesse, mert ennek buzgó vezekléseért Shiva isten azt ígérte volt, hogy sem isten, sem ördög, sem ember, sem állat nem ölheti meg. A szorongatott istenek megszabadítására az adott ígéretet olyan alakú megtestesüléssel kellett kijátszani, a minő az ígéletben nem volt. A második megtestesülés az örökifjúsággal bíró *Subrahmanya*, a hadisten, a ki Indra istent és társait védte meg az Asura nevű gonosz szellemek ellen.

A harmadik megtestesülés *Vírabhadra*, a ki seregével, a fegyveres szellemekkel agyon verte a Shiva isten tisztelete nélkül áldozó *Daksha* Bramát a jelen volt istenekkel együtt. Azonban Shiva később megsajnálta Dakshát, föltámasztotta azon föltétel alatt, hogy azontúl birka fejet fog viselni.

Hogy mind az istenpár, mind megtestesüléseik az őket buzgón imádók érdekében különféle csodákat műveltek, az magától értetődik.

E vallás tana szerint a lélek 8 millió 400 ezer féle, mozgó és mozgás nélküli, méret alá nem eső és örök; az isteni akarat szerint egyesülhet valamely testtel, a melyben e világon jó és rossz cselekedeteket végezve az ismételt újra születésnek és meghalásnak lesz alávetve. S ha akkor, a midőn jó és rossz cselekedetei egyformák, papi segélyre tesz szert, véglegesen egyesülhet is az istennel. A világ is örök; de akkor hogyan beszélhetni teremtésről és enyészetről?

Azok, a kik a templomot seprik, tehénganéjjal azt tisztogatják, abba lámpát adnak, azt virágos ágyakkal övezik, az isten képére virág füzérekkel aggatnak, az isteni tiszteleten jelen vannak, az istent látogatják és Shiva isten szentjeit tisztelik, Shiva isten mennyországában fognak lakozni.

Azok pedig, a kik a nagy Shiva isten (szobrának) szertartásos mosását teljesítik, virágok és növény-levelek följajlásával tisztelik, illatszerrel és gyertyával áldozatot hoznak, szeretettel imádják és dicséreteit zengik, a nagy Shiva isten közelében fognak lakozni.

Shiva isten imádását irányozhatni *képzleti* képéhez, a földhöz, bármint tárgyon lévő testményekhez, faragott képekhez, a kő lingához, az ékszerű hordott linga képéhez, a földből alkalmilag készített linga képéhez és más hasonló alakokhoz. A *linga* szó sanskrit nyelven »nem« (sexus, genus) jelentésű, de itt egy fantasztikus alakot jelöl, a mi nem más, mint a két nem egyesülése az isteni képmás sokszorosítására

Ezen alak imádása által megnyerhetni mindazon kegyet, a melyet a 7 szent folyóban fürdés, a különböző, (szám szerint éppen 1008.) szent templomokhoz zarándokolás, a 16 szereteti cselekmény és a 21 féle áldozat által szerezhetni meg. Sőt az megszünteti minden nagyobb bűn következményét.

A nagyobb bűnök pedig, a melyek biztos következménye a pokol, ezek: ölés, lopás, hazugság, részegség és a papot megvetés. Ezekhez számítva a más feleségének megkivánását, más vagyonának irigylését, annak ellopására vágyakodást, a haragot, a káromlást, a makacsságot, a csalást, a háládatlanságot, a barátok összevesztését és az irgalmatlanságot.

Az eddig érintett vallásos cselekmények Shiva híveit az üdvözölés első és második fokára képesítik; a harmadik fokot t. i. az istenhez külsőleg hasonlónak léteztet a *yogá*-nak nevezett 8 féle vezeklés által érhető el. Ezek elsője áll a vágyak elnyomásában; a 2-odik önkénytelen fogadott szent cselekményekben, mint bőjtölés, virrasztás, zarándoklás. A 3-adik áll egy sajátos testgyakorlatból, a melyben a vezeklő testének olyan 8 féle kínos ülő helyzetet ad, a melyek a nézőben bámulatot, nevetést és undort keltenének föl-váltva s a minőket Európában legelőbb egy jó humorú hypnotiseur tudna subjectével utánoztatni. A 4-edik vezeklési mód áll a háromféle lélekzési módozatból. Az 5-ödik áll olyan mély elmélkedésben, a mely a testet a fájdalom iránt érzéketlenné teszi. A 6-odik áll a figyelemnek a következő testrészek valamelyikére való irányításában, mint: a torok, szív, homlok, koponya és köldök. A 7-edik áll az elmének annyira az isten felé való irányozásában, hogy abban teljesen elmerül. A 8-adik áll azon képzeletben, hogy a lélek látja önmagát a testi vágyak kötelékéből kiszabadulva.

Hogy az itt érintett szellemi állapotok csakugyan lehetségesek, azt láthatni az angol R. Harry Vincentnek »A hypnotismus elemei« című, legújabb művéből, a hol a szellemi tehetségekről szól. A képzelődés sok nem létező dolgot létezőnek tud mutatni. S így a szegény hindu vezeklő elhiszi magáról, hogy ő külsőleg olyan mint Shiva isten, összetapadt hajjal, méreg feketítette nyakkal, négy kézzel és három szemmel. A boldogság vagy üdvözülés negyedik legmagosabb foka az istennel való teljes egyesülés, azonoság, a mit a szellemi bölcsesség által érhető el és pedig a vallástanító kegyes segítségével, de nem egyenesen, hanem a többi három fokon át.

Ekként elérteztünk a hindu vallások nem nélkülözhető tényezőjéhez a papsághoz s így vissza kell térnünk a már említett négy fokaszt elsőjéhez a brahman kaszthoz. *Mi a brahman?* Ez egy olyan földi lény, sokszor istennek nevezve, a ki fogantatásától kezdve legalább is 16 czeremonián átment, a melyek közül a születés előtti hármát a boldog anyán hajtják végre, a kinek hátát a terhesség 6—8 hónapjában hideg vízzel öntik le nagy szertartással; meglehet a másik kettő sem valami kellemes, azért hallgat arról a hittan. A többiek közül megemlítem a születés, a csillagok megkérdezése, a 12-ik napon történő névadás, a 4-edik hónapban való

szabad levegőre vivés, a 6-odik hónapban kemény étellel etetés és a 2--3-adik évében végezett haj nyfrás czeremóniáját. Ezután következik 5 v. 7 v. 9 éves korában a 21 szálú szent zsinor átadásának czeremóniája a szent tűz élesztéssel, a mikor a meghívott brahmanok mormogják a szent formulákat és sorra áldva érintik a szent zsinort, a mely meg is érdemli, mert ennek van az a bűv ereje, hogy a legbutább és elvetemült brahmant is, mint valami dicsőt tünteti föl az elbutított nép előtt. A zsinor föladást követi a sáfránszín öltöny föladása, a mely által jogot nyer a védák olvasását megkezdeni. A még nem házas fiatal brahman a maga házában nem ehetik, hanem csak a rokonokéban, a hol az ételt a sárga öltöny szélébe kapja és egy banán falevéltre teríti ki. Ezért a lehető gyorsan sietnek a fiatal földi istent megházasítani; rendszeren a nagybátya leánya a feleség; ha ilyen nincs, csak akad a rokonságban, mert a főczél az, hogy a vagyon a családban maradjon. A brahmannak köteles napi teendője ez: nap fölkelte előtt egy órával korábban kelni, fogát megtisztítani, napkelte felé a vízhez sietni, hogy a fürdés közben magára locsolt s a szájával a nap felé fecskendezett vízzel elűzze a gonosz szellemet, a mely felhő alakban a nap világát akarja elvenni. Hasonló nemes küzdés a gonosz szellem ellen délben és este.

A brahmanoknak a Manu törvénye szerint hat kötelesség van előírva, úgymint: áldozni, áldoztatni, a védákat olvasni, azt tanítani, alamizsnát adni és olyant elfogadni. Azonban azóta sok idő múlt el, a földi istenek megszáporodtak és csak azoknak könnyű az élet, a kik valamely gazdag alapítványokkal megáldott templomhoz tartoznak, mert azok valóságos kis-isteni életet élnek, a mit láthatni terjedelmes hasukon is. Az olyan brahmanoknak is könnyű az élet, a kik templomot örököltek, mert az biztosabb jövedelmű, mint egy fekvő birtok vagy virágzó üzlet, mert akárminő hitvány templomot kis ügyességgel híressé tehetni úgy, mint keleten tesznek a görög barátok, a kik jó pénzért másodsor sőt harmadszor is megkeresztelik a haláltól féltett egyetlen magzatot azon biztatással, hogy az által biztosítva lesz a szülők öröme a korai haláltól, vagy a gyermektelen nőknek gyermek áldást hoznak, a mi rendszeren jobban szokott sikerülni, minl a halál elleni biztosítás.

A muszka papság által előbbi időben űzött istenanya képe-

nek megjelentetésével jövedelmező bucsújáró hely, templom és ünnep szerzés mestersége sem ismeretlen a brahmanok előtt. Ezek eljárása abból áll, hogy csináltatnak valamely gonosz tulajdonsággal is bíró istent vagy istennőt ábrázoló durva szobrot és azt elássák a földbe ott, a hol még nincsen templom, de van két- és négy lábú marha elég, a mint bizalmas körben szokta mondani egyik terjedelmes székely falu szellemes plébánusa. Idő multával prédikálnak a kiszemelt falu lakói előtt, hogy az isten vagy istennő nekik megjelent és kinyilatkoztatta, hogy szobra ott és ott van s ha annak illő hajlékot nem építenek, az egész falut elpusztítja. A művelet többi részét kiki elgondolhatja. A megjelölt helyen megtalálják a szobrot és rövid idő alatt kész a csodatevő templom. A muszka eljárás csak abban különbözik az indiaitól, hogy az istenanya nem szoborban, hanem ügyetlen mázolású képben jelenik meg magas fak tetején. A muszka papoknál még csak a pálinka árús élelmesebb, a ki a megjelenés helyén azonnal fényes üzletet csinál, s nem kell a templom megépítésére várakozni. Ismeretes, hogy az orosz kormány kénytelen volt e lelketlen manipulációt betiltani.

A brahmanok szerencsésebb osztályához tartoznak azok is, a kik európai iskolákban nevelkedvén, hivatalra készülnek, mert a biztos fizetés itt a földön a pareiya minőségű európai kereskedő háztól vagy az angol kormánytól többet ér, mint az istenek ilyen meg olyan paradicsoma. Az ilyen brahmanok már nem félnek úgy a tisztátalannak tartott európaival érintkezni. A merőben orthodox pártiak egy része éneklí istenének kalandjait és dicsőségét ott, a hol valamit kapni vél érte; egy része a piaczkon és szálló helyeken népmeséket mond; egy másik rész igyekszik clienseket keresni, a kiknek az öröm és szomorúság napjaiban előírt és elő nem írt hókusz-pókusz czeremóniát csinál és igyekszik babonával és félelemmel eltölteni őket.

Vannak, a kik koldúlva vándorolnak, bűvészek és csodatevőknek hirdetik magukat. Kisebb fogásokkal mindig halogatják a jó pénzért ígért csodatevést s midőn a türelmét vesztett nép követeli a csodát, a ravasz olyan czeremóniákat, imákat és más föltételeket ad föl nekik a csoda teljesülhetésére, a melyekről tisztán tudja, hogy a hívők azokat soha teljesíteni nem tudják.

Olyanok is vannak, a kik az illető nemzeti remekírókat tanulmányozzák s azokból, valamint a nyelvtan, ékesszólás, logika és bölcsészet tudományából leczkét adva keresik kenyerüket.

A tisztán vallásból élő brahmanok vagy papok némelyek szerint nyolczfélék, a kiknek harmadik faja a *fekete művészetet* tanítja, a mely által másokat maga akarátának alávet (suggestio) és távoli tárgyakat közel hoz s így ez életben boldogságot nyújt, de a következő életben büntetésből nyomornak lesz alávetve.

A katekizmus szerint a legfelsőbb rendű pap az, a ki a valláskönyvekből 100 ezer verset könyv nélkül tud; a ki csak 50 ezeret tud, az közép rendű és a ki csupán 20 ezeret tud, az alsó rendű pap.

A shiva-vallás tagjává csak az lehet, a ki az igazi shiva-vallásban született brahman kasztú, szent zsinort viselő és mind a három fölavatást megnyert rendes paptól a felekezetbe avatást megkapja. Ezen fölavatáskor a fölavató pap útasítást ad arra nézve, miként kenendő a shiva-vallásnak *három vízszintes vonalból álló jegye* a szentnek tartott tehénnek ganéjából szertartással égetett hamuval az illetőnek fejére, homlokára, mellére, gyomrára, térdeire és hátára. Mivel pedig e büntörlő jegy nem eltörülhetetlen bélyeg, gondolhatni, hogy a templomi brahmanoknak egy népes búcsú alkalmával mennyi jövedelmező dolguk van.

A vishnu-vallás híveinek homlokára a háromágú szigony jegye fehér földdel van rajzolva s így ha a szeretet gyakorlására kerül a dolog a két felekezet közt, tudhatja ki-ki, hogy kit kell ütnie.

A shiva-vallás más két avatását, a melyek mennyei boldogságot adnak, csak olyan tanítványok kaphatják meg, a kik bizonyos minősítést tudnak kimutatni.

A főtebb említett kétféle lélek egyéb tulajdonosai, mint az élő és élettelen tárgyakra nézve a büntörlő hamu, a Shiva könnyéből lett Rudrasha nevű növénybogyó olvasó viselése és Shiva egyenes imádása nélkül is Shiva érdem származik az által, ha azok a Shiva templomával, az abban lévő istenekkel és alakokkal, vagy a templom előtt lévő, az istenek és emberek fürdésére szánt szent tóvizével valamikép érintkeznek, vagy valamely vallásos cselekménynél valamikép használódnak. Sőt a szentkönyvekben példa van arra is, hogy egy Shiva szent egy tüske bokornak üdvezülését eszközölte az avatás által, mert azonnal elhervadt; tehát ez jobban járt, mint az evangelium fügetája.

A ki ismeri a régi vallásos nézeteket, igazat ad W. Taylor hit-térítőnek, a ki a Shiva-vallást összefüggőnek mondotta a Jeroboam által Egyiptomból Palesztinába hozott ünő és bikaborjú, tehát két nemű bálvány imádásával, míg a Virasaiva felekezet, a melynek üdvezítő jelvénye csak az erős nem, az egyiptomi és görög Phallus imádásának folytatásánál nem egyéb s csak annyiban lehet újabb keltűnek tartani, hogy a régi alapelveit új tétélekkel vették körül.

A gyöngébb vagy szépnem imádóinak felekezete, a *sakti-vallás* (sakteya) is, noha ez a hindu szentkönyveket nem ismeri el, s így nem orthodox, a Shiva-vallástól nem áll olyan messze, mert Shiva neje is Sakti, Parvati stbinek nevezve, csak a szép nem személysítése.

Shiva isten sok nevű felesége az, a kinek védnöksége alatt állanak a templomi szent tánczosnők vagy bayaderek (*déva-dási*, isten-szolgáló-k) a kiből egy a szent körmeneteknél mindig ott ű az istent vivő szent kocsin, mint valami égi lény, míg Európában a velük egy minőségű nőket csak a városi rendőr nem szégyenli nyilvánosan kísérni

Minthogy a templomi tánczosnők (a szent bayadere-k) a hindu fővallásokban csaknem oly fontos és nem nélkülözhető szerepet visznek, mint a papok, nem mellőzhetem ez intézmény rövid ismeretét.

Minden olyan hindu templomhoz, a mely búcsújáró hely is, tartozik egy legalább is 20—40 személyből álló nőtestület, a melynek tagjait a szemes brahmanok választják, leginkább a takácsok kasztjából, csupán a testi szépségre és viruló (12 évestől 25-ig) korra tekintve. Ezért nem igen akadnak szülők, a kik leányukat visszatartanak a szent szolgálatba lépéstől, ha a szépség bírálók megtisztelő ítélete azt kitünteti, mert melyik anya nem büszke arra, hogy leánya szépségnek van elismerve,

E választott nőtestület hivatása lehető fényes piperével ellátva táncolni a templomokban az istenek szobra előtt s így a hívekben felköltetni és ébren tartani az istentisztelet iránti buzgalmat. S hogy ez 40 fiatal tündér kecses lejtésének jobban sikerül, mint minden ékesszólásnak, azon legkevésbé sem kételkedhetni.

E szépségek valamelyikének európaít vagy szegényebb hindut szeretni tilos; a szegény hindu pokolt érdemlő bünt követ el, ha valamelyiket csak megszólítaná is. Csak gazdag és felsőbb kaszt-

belieknek adhatják szívüket az illető templom brahmanaival egyetértve. Ily módon, ha elég ügyes, akár tönkre is teheti a gazdag pártfogót.

Az ilyenek lehetnek nőtlenek vagy házas emberek, a kik nejük ellenmondása nélkül fedezik nem egy, hanem több isten-szolgáló fényes stipendiumát. Ujabb időben a mindennél hatalmasabb luxus a pareyáknál is alábbvalónak tartott európaiaknak pénzét és értékes ajándékát is elfogadtatja úgy titokban akármelyik szent tánczosnóval, a ki az ajándék forrásául az istent vagy istennőt vallhatja.

E szent testület tagjainak leány-gyermekeiből lesznek a világi tánczosnók, fiú gyermekeikből pedig a templomi zenészek, a kik a hindu istentiszteletnél szintén nem nélkülözhetők.

Ugyancsak a himlőt okozó és gyógyító s ekkor *Máriyamman* néven nevezett fő istennőnek tiszteletére akasztat a fanatizált hindu hát- vagy oldalbőrébe vashorgot, a melylyel úgy forgatják magasan a levegőben, mintha valami körhinta széken ülne.

A Sakti (Sakteya) felekezet imadásának tárgya az élet kapuja, képileg vagy valóságos alakjában, mint a magától létező s magából mindent szülő anyagnak érzékelhető, s minden élő lény által lángoló szeretettel keresett jelképe. A templom félgömb alakú, utánozva azon szent műhelyt, a hol az élet formálódik. A mindig zártkörű istentisztelet bizonyos alkalmakkal áll valamely alsóbb kasztú, éppen első virágát mutató rózsa azon részének imadásában, a mely e vallás szerint a tökély és tisztaság jelképe. A többi hindu vallások által szigorún tiltott hús és bor élvezését e vallás az áldozásnál éppen rendeli, s olyan felsőbb kasztú férfiak és nők is, a kik e tárgyaknak még szagát sem állhatják, az áldozásnál legalább megízlelik. A kasztkülönbség is megszűnik az istentisztelet alkalmával. Hogy e vallás nem éppen zugelekezet, kitűnik az ezt tárgyaló számos munkák lételeből. Persze titkos volta miatt sok mindent reáfognak, pedig értesülésem szerint a hívők nem éppen a műveletlen osztályból valók.

A második fővallásfelekezet a pettyes mellű, lotusz lábú Vishnu isten híveié, a kik elsősorban a katona kasztbeliek. Ezen felekezet is az ő Vishnuját tartja a legfőbb istennek, s hogy is ne mikor a teremtő Brahma maga a Vishnu köldökéből kinőtt lotusz virágból született; Shiva híveinek pedig a Védákhoz való közét és jogát határozottan tagadja, a miből érthetni a két fő felekezet közti viszony

minőségét. Shiva isten papjai a Vishnut követő brahman papokat annyira megvetik és viszont ezek azokat hogy egymásnak házában úgy nem étkeznek, mintha egyik vagy másik pareiya kasztú volna.

Vishnu, a kit a kezeiben tartott mindenféle tegyvereken kívül a számos megtestesüléseiben vitt szerep is hadistennek bizonyít, feleségül bírja Lakshmit, a szépség istennőjét, a kivel nemzette a bujaság istenét Kámadévát. Tíz első és 15 másodrendű megtestesülése közül a négy első tulajdonkép átváltozás, mert sem apa, sem anya nincsen. Ötödik átváltozása még csak ezután fog megtörténni, lóvá változván, hogy a világot elpusztítsa, a mi ismét azt mutatja, hogy neki nincs szüksége egy világpusztító istenre, a mint a háromsági elmélet követelné.

Sok átváltozása és megtestesülése közül csak egy-kettőt említek föl, hogy lássuk minő képeket képes a forró naptól meglágyult agyvelő összerakni. Első átváltozásában ponty hallá lett, hogy megölje azon gonosz Asarat, a ki ellopva a védákat és beletakarva azokat a mi földgolyónkba, mint valami pokróczba, a tenger fenekén elrejtette volt. Második átváltozásában teknősbékává lett, hogy hátán tartsa a Mandara hegyet, a melylyel az istenek és Asurák a tejtengert köpülték, hogy abból a halhatatlanság italát, az ambrosiát nyerjék. Ezen alakjában felesége *Mohini*, a tiltott szerelem istennője.

Harmadik átváltozásában disznóvá lett, hogy a földet gyékén gyanánt összerétegt s a tengerbe rejtő óriás *Hiraniyaksha*-t megölje, a mit meg is tett, mire aztán a földgolyónkat agyarában a tengerből fölhozta s a világot helyreállította. Ezen alakjában felesége az eme disznó. Megtessesülései közül népszerű a *Ráma*, a ki barátjának, a brahmánok egy része által imádott *Hanuman* majomistennek segítségével Rávanan óriást és társait megölte, a mi a Rámayána, nagy eposban van megénekelve. Egy másik (8 adik vagy 9-edik) megtessesülése a nyájörök kasztjában *Krishna*, kéz-lábnélküli, fekete testű, fehér szemű kölyök, kinek vajlopási s azzal egy magas fára menekülési tettét a falusi és nyájörlele emberek a *Krishna* ünnepeken játékkal utánozni szokták. A városokban pedig e különöz isten szobrát iszonyú nagy szekéren szokták körülhordozni s boldog, a ki annak vonásában részesülhet, sőt még olyan örültek is akadnak, a kik a szekér alá vetik magukat, hogy egyenesen üdvözüljenek. Régebben Egyiptomban is voltak olyan fanatizált mohammedánok, a kik a Mekkából visszatérő hadsík (zarándokok) lovai alá feküdtek,

hogy azok rajtuk tapodjanak s így meghalva a próféta paradicsomába jussanak.

Vishnu azért testesült volna meg a köjlöncz Krishnában, kinek másod megtestesülése is van, hogy a világ legnagyobb eposában a Mahábháratában megénekelt harcztot (a Kuru-k és Pandu-k közt) maga vezesse, a miből azt következtetni, hogy a Shiva felekezetnél ma sokkal kevesebb hívőt számláló vishnu-vallás amaz előtt keletkezett. A brahmanok szent könyveinek többje szerint maga Buddha is Vishnu isten megtestesülése, hol 9-edik az elsőrendűek között, hol a másodrendűek 15-ödike, tehát utolsója; s így a védákat megvető vallásszerző azonos a védákat megmentő istennel, a mi e vallások logikája szerint szintén lehetséges. Az indiai területen még létező Buddha-felekezet négy pártra oszolva, annyira elüt az eredetitől, hogy ebből a szelid lelkű szerzőnek nevén kívül alig tartott meg egyebet. Papjai a leghatalmasabb bűvészi tehetséggel kérkednek, mint olyanok, a kik az anyagi elemeknek parancsolva, minden rosszat elé tudnak idézni e mulékony és csalképekből álló világon. Azt hiszem szebb volna, ha minden jó eléidezésének tehetségével fénylenének.

A szintén véda-ellenes és sokszor a buddhizmussal összetévesztett *Jaina* (dsaina, tudós) felekezet hitelve szerént az embernek háromféle állapota van: a jelenlegi halandóság, üdvezülés és elkárhozás. A lélek különböző a testtől, de mindig annak megfelelő ruganyos, összehúzódható és kiterjedhető. A földet övező levegő égben mindig fölebb jutás a mennyország. E sok üldözést szenvedett, szegény és csekély számú felekezet papjai az orvosi és vegyészeti tudományok buzgó művelői s így érthetni, hogy a tudatlan brahmánok és hiveik előtt esőcsináló és esőt megakasztó bűvészeknek tartanak. Vallásuk szerént borotvált fővel és meztelenül kellene járni és Diogenesként semmiféle edényt és butort nem használni.

A hasonlóképen véda-ellenes *Chárváka* felekezet szerint, a mely az ismeret alapjául csak a tapasztalatot tekinti, a lelket az érző szerveken alapuló ismeret teszi. A négy őselemből magától kifejlődött és folyvást változó világon a boldogság a menyország, a nyomor pedig a pokol.

Csaknem azonos nézetű a *Laukika*-felekezet. A *Pancharatra*-felekezet szerint a világ a 24 anyagi elem, a mely a földtől a szellemig emelkedik. A lélek nagysága éppen egy atomnyi és a lélekzés által folytonos mozgásban van.

A főtebbiekből kivehető, hogy a mai két fő hindu istennek, u. m. Shivának és Vishnunak kötelees hívei, a brahman és katonakasztúák. Az alsóbb kasztúáknak meg van engedve, hogy a sok isten közül azt imádják, a kitől leginkább félnek, a miért is az alsóbb néposztályok helyi istenei jobbára a rettenetes, gonosz istenek, a kiknek bálványait nem brahman-kasztú papok kenik és cziprázzák, hanem alsóbb kasztú egyének. Azonban az európai észlelők szerint, a hindu theológián kívül egyebet nem ismerő bigott brahman-papok addig hirdetik a sok képtelenséget, a míg habozókká léve, utóvégre is úgy tesznek, mint bizonyos főrabbinak öreg anyja, a ki a héber istentisztelet után, még jó darabig a templomban maradt, hogy a magánál rejtegetett katolikus feszülethez is imádkozhassék s midőn a nagy bűnön rajta kapták, azzal mentegetőzött: »No hát ki tudja, kinek van igaza *Moisés*nak-é, vagy a fölfeszített *Joize*nek?« A hinduk sem tudják, kitől féljenek a sok közül s így nemcsak az ő pantheonuk számos isteneihez fordulnak, hanem még a két mohamed vallású felekezet szenteinek sírjait is buzgón látogatják, áldozatot hoznak Szűz-Máriának és más katolikus szenteknek; s általában nagy résztvevők a különféle vallási ünnepeken, hisz »az istenek és gyermekek egyaránt szeretik a pompát és ünnepeket«, a mint a tamul közmondás tartja.

Nem tudom kire minő benyomást tesz a körvonalozott indiai vallások rendszere, de én szerintem az lelketlen népámitásnál, üres külsőségnél nem egyéb, a minek kemény árát csak az elbutított tömeg adja meg.

A természettudósok tényeket tudnak felhozni annak bizonyítására, hogy vallás és babona nem egyedül az emberi nem tulajdona, hanem közös a többi élő lényekkel is. De már aligha példát tudnak mutatni arra nézve, hogy az állatok egyik vagy másik fajánál szintén megvolna azon hajlam, hogy állattársa természetes félelmére számítva, csupa furlangból rendszert csinált volna azért, hogy magát és szövetségeseit lehetőleg kivonja az életküzdelem terhe alól s így mások butaságából éljen. Ez, úgy látszik, csupán az emberi nem kiváltsága. Mert nem hiszem, hogy a hangyák bámulatos társadalmi szerkezetében, a mely az emberi társadalmakéval annyi közös vonást mutat, olyan hókusz-pokusz rendszer vinné a főszerepet, mint például az indiai fővallásokban.

Azt sem hiszem, hogy a daruk vándor seregét annyi hegyen-

völgyön át éjjel-nappal oly szép rendben vezető daru-vezérek csodás kinyilatkoztatásra hivatkozva tartanak fön a kellő rendet. Általában nem hiszem, hogy valamelyik állatfaj annyi bilincs-békó és piszok magára rakásával igyekeznék az amúgy is nehéz megélhetést még kínosabbá tenni, mint teszi például az indiai népek legnagyobb része. Hogy a gordiusi csomóként összegomolyított hitegetések rendszere, a mint Indiában láthatni, éppen nem lehet az emberi társadalom alapköve, azt India múltja és jelene eléggé mutatja. Mert addig, a mig becsületes logika és ezen alapuló nemesebb érzés létezik, a társadalomnak más alapköve nem lehet, mint azon egyszerű erkölcsi törvény, a melyet az emberiség minden jótevője vallott és hirdetett és a mely így hangzik:

„A mit nem kívánsz magadnak,
Te se tedd embertársadnak.“

Ez egyszerű s mégis mindent felölelő törvénynek némi érvényt nem a földi istenek, a brahmanok hókusz-pokusz mestersége s a különféle poklokkal való ijesztgetése szerzett, hanem az angol kormány szigorú, de igazságos büntető eljárása. E nélkül még mai is az égő máglyára hurczolnák az ártatlan özvegy nőket, hogy a szent vallás papjainak áldó imája és a szent hymnusok bögése mellett szent pompával elevenen égessék el őket meghalt férjük hullájával együtt. Érző szívvel bíró ember nem tudja mitől iszonyodjék inkább, az ilyen örületes cselekményeket szentesítő rendszertől-e vagy az ahoz ragaszkodó milliók köszívétől e?!

Nem feneketlen hitegetésekkel, hanem alapos műveltséggel őszinte fölvilágosítással, főképp pedig amaz egyetlen erkölcsi törvény megtartásában mutatott példaadással és igazságos törvénykezéssel lehet a jó erkölcsöket terjeszteni és fõntartani. Oh ha az india népek az annyi milliókba került, iszonyú nagyságú s mégis semmit mondó templomok helyett kényelmes és jól berendezett iskolákat és gazdag múzeumokat építve, a feneketlen hit és végnélküli csodák hirdetése helyett a természet titkait és törvényeit keresik és tanítják vala, mily más képet mutatna a természettől oly áldott, óriási birodalom és annak minden egyes országa!

BÁLINT GÁBOR.

Pál fia Miklós erdélyi vajda.

1257. márcz. 21-én¹⁾ legelőször ismerkedünk meg *Ekch*²⁾ fia *Pál* comessel és fiaival *Miklóssal* és *Istvánnal*. Pál biharmegyei földbirtokos, a ki fennebbi napon szomszédaival, a Csanád nb. Lászlóval és Tamással, Birtyin, Sonkolyos, Telegd és Szabolcs nevű birtokaik határa ügyében perlekedik, mert a nevezett négy helység saját birtokai tőszomszédságában fekszik.

Pál neje a Győr nb. † Botho nádor leánya, ki atyai örökség czimén a gömörmegeyi Jolsvát kapta. Időközben azonban eszébe jutott Győr nb. Óvári Konrádnak, hogy neki is vannak igényei Jolsvára, mire az ügy IV. Béla király bírói széke elé került. Pál neje képviselői, Miklós fia Aba és Achilles fia Máté kimutatták, hogy Pál neje és ennek nővére, István bánné, atyai birtokuk élvezetében már 30 év óta vannak, s erre Konrád 1258. szept. 21-én vissza lett útasítva.³⁾ Pált legutoljára 1264-ben említik⁴⁾, midőn Csanád nb. szomszédjainak a választott bírója. 1271-ben azonban már nem él.

Ismerjük leányát: *Annát* (Annus), ki 1270-ben Turul comes özvegye. Mielőtt a margitszigeti kolostorba visszahúzódik, nevezett évben (aug. 20-án) a budai káptalan előtt végrendelkezik. A Tisza mentén levő Sol birtokát a kolostornak, a Berettyó mentén levő Roff és a Nyirvidéki Mihályi-t pedig unokájának és annak férjének, a Kata nb. Ponit fia Ábrahámnak hagyja. Mind e három birtokot férje halála után hozománya kielégítéséül kapta.⁵⁾ Ez Ábrahám comes, a Csáholyiak őse, nejével jelen van, midőn ipja Gotthárd comes 1277-ben a nagyváradi káptalan előtt végrendelkezik. Gotthárd neje a fennebbi Turul és Annának a leánya, Roff birtokosa.⁶⁾ Miklóson és

¹⁾ Wenzel VII. 458. v. ö., i. h. 475—476. ²⁾ E név mint Acho, Each, Ech, Eco és Okch is ismeretes. ³⁾ Wenzel XI. 444. ⁴⁾ Wenzel VIII. 120. ⁵⁾ Fejér V. 1. 84. ⁶⁾ Fejér V. 2417.

Istvánon kívül Pálnak még *Görgény*, *Vanaeda* és *Acho*¹⁾ nevű fiai is voltak.

Miklósról tudjuk, hogy 1263-ban Borsa nb. Lászlóval együtt erdélyi vajda volt s hogy mind e két vajda az V. Istvántól Szvetosló Jakab bolgár despotának a görögök ellen küldött segélyhad élén állt. Többet nem tudunk Miklósnak ez első vajdaságáról.²⁾

IV. Béla halála után Pál fiai Miklós és István, kik a dobrai várt elfoglalva tartották Güssingi Henrikhez átpartolván, vele együtt cseh Ottokárhoz mentek át.³⁾ Miklós azonban nem maradt sokáig Csehországban, mert a nagyváradi káptalan előtt Csanád nb. szomszédjaival már 1271-ben Telegd és Szabolcs határa ügyében egyezkedett. Az illető okirat őt »Nicolaus Voivoda«-nak, Istvánt pedig »comes«-nek nevezi. Atyjuk, Pál, már nem él.⁴⁾ V. István halála után Miklóstra újra ráakadunk a tényleges országnagyok sorában. Midőn Erzsébet özvegy királyné a kormány gyeploít kezébe fogta, *Miklóst erdélyi vajdának* és szolnoki főispánnak nevezte ki, mely méltóságot 1272 november 17-től 1273. májusáig viselt.

1273. május 12-től 29-ig János az utódja; június 7-én azonban csak megint Miklós a vajda, míg őt 1274. aug. 21-én Csák nb. Máté váltja fel⁵⁾ 1275-ben még egyszer tényleges erdélyi vajda és szolnoki főispán.⁶⁾ 1275. június 17-től október 13-ig azonban országbíró és a mellett bányai főispán.⁷⁾ 1275. november végén

1) 1264. aug. 1-én a körösi réven levő biryini vám fele Csanád nb. Tamás, a másik fele pedig Pál fia Acho m. s. er. é. Wenzel IX, 401.

2) Fejér IV, 3. 468. Hazai okmánytár VI, 166. VII, 106. VIII, 117.

3) Fejér V, 1. 116. 117. V. István 1271-ben Hun pázmán nb. Szegi Joákimot jutalmazza, mert amikor a cseh Ottokárral vívó háborúban Pál fiai Miklós és István Nyitrát ostromolták, Joákim egy kirohanás alkalmával fogságba került és 70 márkáért váltotta ki magát. Emiatt is, hogy a cseh hadsereg, illetőleg Pál fiai Szeg ellen vonultak és hogy Joákimot mindeu birtokaitól megfosztották Fejér V, 1. 144.

4) Wenzel VIII, 366.

5) Wenzel IV, 2. 21. 2335. IX, 2. 5. 11. 19. 22. 23. 26. 28. 50. 53. 55. 57. 60. 62. 69. XII, 71. 76. 78. 85. 698. Hazai okmánytár II. 11. III, 23. VII, 138. VIII, 148. 152. 153. 164. Hazai oklevéltár 65. Tkalčić I. 167. 172. Zichy okmánytár I, 32. Fejér V, 2. 57, 148. VII, 2. 17. Sztára okm.-tár I, 16.

6) Hazai okmánytár VI, 205.

7) Wenzel IX, 115. 119. 121. XII, 138. Fejér V, 2. 238. 248. 258. Hazai okmánytár VIII, 174. 179. Tkalčić 53. Zalai okmánytár I, 78.

Miklós a Gutkeled nb. Joákim által eszközölt udvarellenes összeesküvésben vett részt. Testvére Görgény s ennek rokona, Márk fia Roland szepesi főispán szintén csatlakoztak hozzá s így történt, hogy a pusztítások és rablások egész télen át folytak.

Roland halála után — ki a királyi sereg ellen vívott csatában elesett — Görgény és testvérei a biharmegyei Derspalotája nevű várakból addig folytatták az ellenségeskedéseket, míg Miklós választott esztergomi érsek ellenük vonúlt. Miklós a Berettyó mentén fekvő Adorján várat védelmezte s úgy látszik, hogy megadta magát. Acsó és Görgény azonban folytatták a háborút mindaddig, míg Bota nb. György Görgényt fogságba ejtette s a király elé hozta, ki őt 1278-ban kivégeztette.¹⁾

1) Az erre vonatkozó okiratok a következőt mondják:

a) 1275. (Fejér V, 2. 249.) IV. László a Csák nb. Mihály birtokait megerősíti, mert az erre vonatkozó okiratok Joákim, † Pál fiai Miklós és Geregen, és Márk fia Roland felkelése idején elvesztek.

b) 1278. szept. 1-én (Wenzel IX. 197.) László király Gutkeled nb. Dorog fia Péternek Székelyhíd birtokot adományozza, melyet Pál comes és fiai Miklós, Venaeda, István comes és Geregen elfoglaltak. Pál fiai nemesak V. István ellen, hanem még IV. László ellen is fellázadtak, míg a király Geregent fogságba ejtette és kivégeztette.

c) IV. László király 1278-ban (Wenzel IV, 98.) Mezőtarcsát, melyet Pál fia Geregen erőszakkal okkupált, Vársony nb. Mencshelyi Móricznak adja vissza. Geregenről mondja: „ultimo suplicio decrevimus ulciscendum.“

d) 1279. január 30. (Wenzel XII. 251.) Kányi Tamás V. István halála után előbb Pál fia Miklós vajdához, azután ennek testvéréhez, Geregenhez, csatlakozott. Derspalotája nevű birtokból Borsa nb. Tamás fiainak helységeit pusztította. A király halálra ítéli. Tamás fiai megkapják Orosi nevű jószágát és püspökmáli szőlőit. — 1284-ben (Fejér V, 3. 259.) megkapja Debreczeni Rafael a jutalmát, mert Borsa nb. Pallós fiaival együttesen Pál fia Acho ellen harcolt. Adorján vár ostrománál, melyet Pál fia Miklós és testvérei a király ellen elfoglaltak, intén jelen volt. Az ostromlást Miklós választott érsek vezényelte.

e) 1285. (Fejér V, 3. 259.) Márk fia Roland halála után Görgény a szepesi és nyírségi vidéket foglalta el. Ellene vonúlt Aba nb. Finta és Boxa nb. György; az utóbbi fogságba ejtette. — 1284. szept. 28. (Wenzel IX, 377.) Geregen és Roland elfoglalták a Szepességet. Jakab mester, szepesi olvasó kanonok, 100 márkával váltotta ki magát. stb.

f) 1285. június 13. (Zichy okmánytár I, 63.) IV. László a biharmegyei Gáborjánmonostort, Acho mester birtokát, Debreczeni Rafaelra ruházta át.

Miklós vajdának nyoma 1278. óta elvész. Házassági viszonyai ismeretlenek. Netáni utódairól sincs tudomásunk. IV. László király 1284. febr. 22-én ¹⁾ a Poudharaztha és Fülesharaszta birtokok közti határkérdést elintéztvén, említi ugyan, hogy a határkérdés egyrészt Guleus fiai Tamás, Salomo és Mihály, másrészt Miklós vajda fia Miklós között forog, de biztossággal mégsem merném állítani, hogy e Miklós vajda Pál fia.

* * *

Az eddigiekből nem voltam képes Pál fia Miklós vajda nemzetiségét megállapítani; de mivel dr. Pauler Gyula »a magyar nemzet története« cz. művének több helyén Pál fia Miklós vajdát minden határozottsággal Beicz nembelinek mondja és testvérét Istvánt a hasonnevű királynéi udvarbíróval és pozsonymegyei főispánnal azonosítja, czélszerűnek találtam e kérdést a rendelkezésemre álló okirati anyag alapján megvizsgálni.

A trencsénmegyei hricsói vár 1254. előtt Ramszló fia Jánosé volt; de mivel hűtlenségbe esett, IV. Béla elvette tőle és 1254-ben Farkas fia Tholusnak adományozta ²⁾. Tholus meghalt fiörökös nélkül, mire Béla király 1265. aug. 1-én Hrichó-t a Beych nb. Pál fia Miklósnak, Farkas kir. alkancellár unokaöccsének adományozta, ³⁾ mely adományozást V. István 1271-ben helyben hagyott. Az illető okirata szintén Beych nb. Pál fia Miklósról szól. ⁴⁾

Midőn Miklós fia Domonkos volt sárosmegyei főispán, a Beych nb. Pál fia Miklós Hrichó vár miatt beperelte. Miklós 1272-ben december 18-án fennebbi okiratai alapján a pert megnyerte. ⁵⁾ 1278. dec. 10-én tanúsítja az esztergomi káptalan, hogy Beych nb. Pál fia Miklós, † Farkas győri püspök fraterere Hrichó várban levő összes szolgálit, fegyvereit, élelmi szereit és ingóit (Kathyz nb.) Mikó fia Byternek 75 márkáért eladta és hogy Byter tisztviselője Pouka comes dec. 7-én ez összeget le is fizette. ⁶⁾ Ez az utolsó adat, mely a Beych nb. Pál fia Miklósról egyenesen szól.

¹⁾ Wenzel IX, 382.

²⁾ Fejér VI, 2, 380. Ramszló fia János, ki a király kegyét visszanyerte, 1262-ben turóczyi várnagy; Kis-majs birtokosa.

³⁾ Wenzel III, 118. ⁴⁾ Wenzel VIII, 343. ⁵⁾ Wenzel IV, 9.

⁶⁾ Wenzel IV, 173. v. ö. Wenzel IV, 246. és Hazai okmánytár VI, 278.

Már most nagyon is feltűnő, hogy e kevés — 3 — okirat mindig és mindenütt Pál fia Miklós Beych nembeli leszármazását hangsúlyozza, holott a Pál fia Miklós vajdáról és családjáról szóló igen számos okirat egyetlen egyszer sem említik nemzetségét. Mé feltűnőbb azonban az is, hogy az 1272. december 18-án kiállított okirat egyszerűen a Beych nb. Pál fia Miklósról szól, holott minden biztossággal tudjuk, hogy Pál fia Miklós akkor tényleges erdélyi vajda volt.

Miután tehát a Beych nemzetségről szóló okiratok Pál fia Miklós vajdának e nemzetséggel való rokonságát ki nem tüntetik, nem czélszerűtlen, a nevezett vajda nemzetségét másutt keresni.

Legyen itt mindjárt kimondva, hogy a legnagyobb valószínűség szerint Miklós vajdának az atyja, Pál, a hasonló nevű országbíró és zalai főispánnal azonosítandó.

E Pál kitüntette magát Dalmátiában már 1224-ben; 1229-ben részt vett az orosz (halicsi) hadjáratokban; 1230-ban az osztrákok ellen harczolt; 1241-ben kitüntette magát a tatárok ellen; elvonulásuk után kiirtotta a dunántúli és erdélyi rablókat; 1246-ban pedig osztrák fogságba jutott, melyből magát és 7 más magyar társát 1000 ezüstmárkáért váltotta ki.¹⁾ Mily minőségben kezdte meg Pál hivatalos működését, nem tudjuk. 1238-ban fehérmegyei főispán, 1241-ben országbíró és fehérmegyei főispán, 1242-ben csak az utóbbi, 1245—1247. szolnoki főispán, 1248—1251. országbíró és zalai főispán. Előfordul ugyan még 1264-ben is egy Pál mint Zalamegye főispánja, de nem biztos, hogy Pál országbíróval azonos.

Pál országbíró 1249-ben kitűnő érdemei elismeréseül a következő birtokokat kapta:

a) *Biharmegyében*: Zudan, Okány, Kér, Belchyo, Borok (a Körös mentén), Zara, Heő, Bikal, Föld, Almás-t.

b) *Szolnokmegyében*: Kazavár, Szamos és Szolnok-ot.

c) *Krasznamegyében*: Zovány, Nagyfalú és Valkó-t.²⁾

Miután pedig tudjuk, hogy Miklós vajda és családjának birtokai legnagyobb részben szintén Bihar megyében, és pedig a Körös vidékén feküdtek, ennél fogva a legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy Pál országbíró a vajda atyja. A vajdáról szóló okiratok chronologiai tekintetben ezt sehogy sem teszik valószínűtlenné.

¹⁾ Wenzel VII, 282. ²⁾ Wenzel VII, 282.

Az eddigiek szerint Pál fia Miklós vajdának a stemmája a következő:

Ekch

Pál 1224—1264.

országbíró, zalai stb. főispán.

Neje: Győr nb. Botho leánya 1258.

Miklós 1257—1278. vajda, országbíró	István 1257.	Görgény † 1278	Venaeda	Acho	Anna 1270. férje Turul comes, † 1270 előtt
---	-----------------	-------------------	---------	------	--

A vajda testvérére, Istvánra, vonatkozólag, ki kell emelnem, hogy azonossága az István nevű királynéi udvarbíróval be nem bizonyítható.

Az Árpádkori archontologia ismer többi között egy Istvánt, ki 1231—1232. kir. pohárnokmester, 1233—1234. bihari főispán, 1235-ben pedig pohárnokmester és bihari főispán. 1243-ban előfordúl a Csák nb. Csák fia István szörényi bán, a kivel még 1258-ban és 1262-ben találkozunk. 1263-ban István az ifjabbik király tárnokmestere; 1267-től 1269-ig pedig a királyné udvarbírája, vas megyei és pozsonyi főispán. De ez az István egy a 13 ik század hatvanas éveiből származó okirat szerint ¹⁾ egyúttal bán is (*Stephanus Banus, Comes Castriferrei, Iudex Curiae Domine Regine*), a mi minden határozottsággal (feltéve, hogy a Wenzel II, 167. lapon közzétett okirat szövegezése helyes) Csák nb. leszármazását bebizonyítaná.

Ez István birtokviszonyairól csak annyi ismeretes, hogy 1268-ban a vas megyei Peresztes községhez tartozott Nezdin-t kapta, és hogy fia Imre 1276-ban Kuruzew nevű baranyamegyei birtokát Koroghi Keled fiainak eladta.²⁾

¹⁾ Wenzel II, 167. ²⁾ Wenzel IX, 163.

Cserei Mihály, a kálvinista.*)

Ki ne ismerné a jó öreg Cserei Mihályt? Nem hiszem, hogy volna széles Magyarországon irodalommal foglalkozó ember, ki előtt neve ismeretlen lenne. Ha »Historiá«-ját kevesen is olvasták, de neve szelvében ismerős, gondolom, nem tévedek, Jókai művéből, »Erdély aranykorá«-ból.

Alig van história-írónk, ki egy regényíró előtt kedvesebb lenne, mint a jó öreg Cserei Mihály. Föl is használták, különösen Jókai és Mikszáth Kálmán. Csakhogy éppen ez a tulajdonsága rontotta meg hitelét a komoly történetírók előtt. Vigasztalása lehet azonban, hogy sorsában többé-kevésbé minden kartársa osztozik. A komoly, tárgyilagos történetíró az oklevelekből veszi anyagát s csak nagy óvatossággal használja a sokszor irányzatos, legtöbbször subjectiv irányú egykorú följegyzők műveit.

Cserei Mihályról különösen áll az, hogy nagyon is subjective írta meg históriáját. Mentsége lehet, hogy Erdély akkori bizonytalan helyzetében sokkal nagyobb műveltségű és szélesebb látkörrel bíró férfiak is alig-alig tudják magukat feltalálni. A török hatalom bukása, Lipót győzelmei, II. Rákóczi Ferencz gyors sikerei, majd bukása, mondhatni napról-napra gondoskodott váratlan meglepetésekről. Cserei Mihály híven leírta mindazokat az érzelmeket, melyeket az események lelkében és szívében fölkeltettek. Természetes, hogy

*) Cserei Mihály történetírónk életéről az Erdélyi Múzeum jun. fűzetében megjelent életrajzhoz mintegy pótlásul adjuk e közleményt, mely Cserei Mihály vallásához és egyházához való buzgalmát tünteti fel. Megjegyezzük, hogy rokontárgyú közlemények jelentek meg nem rég a kolozsvári Protestáns Közöny f. é. 39—41. számaiban Cserei M. levelei a miklósvári és köpeczi reformátusok háborgattatásáról. Szentkereszti András kormányzészki tanácsos, főgonduokhoz, Apor Péter háromszéki főkapitányhoz. 1716. aug. 28. és sept. 11.

ez érzelmek sokszor feltűnőek, sokszor indokolatlanok előttünk; de ne feledjük, hogy mi szinte kétszáz esztendő tapasztalatai után mondunk ítéletet azok fölött.

Cserei Mihály jelleme két irányban domborodik ki határozottan: forrón szereti hazáját, Erdélyt és buzgóan ragaszkodik vallásához.

Nem czéлом ez alkalommal Cserei Mihályról tanulmányt írni; nem is bocsátkozom fönnbbi két állításom hosszasabb bizonyítgatásába; csak egy eddigelé ismeretlen adattal akarok szolgálni, mely élénk világot vet az agg Cserei Mihály gondolkozására, vallásos tekintetben, helyesebben felekezeti álláspontjára.

Cserei Mihály viszontagságos, hosszú élete végső éveit ősi birtokán, a miklósvárszéki N.-Ajtán töltötte. Miklósvárszék jelenleg be van olvasztva Háromszékmegyébe, rendesen Erdővidék néven emlegetik. Itt foly le az elbeszélendő esemény, melyet maga Cserei Mihály ír le gróf Bethlen Ádámnak, ki akkor az erdélyi guberniumnál consiliarius és az erd. ev. ref. egyházkerületnél főgondnok volt.

Ebben az időben élte Erdély azoknak a felekezeti küzdelmeknek idejét, melyek a magyarországi részekben a megelőző századokban folytak le; mondhatjuk, hogy ez volt Erdélyben az ellenreformáció kora. A protestansok, ezek között a kálvinisták helyzetét még az is nehezítette, hogy nemcsak az ellenök teljes erővel fellépett katholicismussal kellett küzdeniök, de magában a kálvinista egyházban is egyenetlenség dúlt. Heves küzdelmek folytak ekkor a világi és egyházi elem közt, az egyházat kormányzó hatalomért. A Rikán belőli ev. ref. egyházak, az úgynevezett »kommunitás« kevés részt vettek ugyan e küzdelmekben, de hatását mégis érezték; kiténik ez Cserei Mihály heves kifakadásaiból is.

A dolog előzményei a következők. Miklósvárszék két helysége, *Barót* és *Köpecz* között volt egy darab erdőrészt, melyhez mindkét helység igényt tartott. Köpecz lakosai abban az időben, négy vagy öt oláh jobbágy kivételével mind tiszta reformátusok, székely szabad renden valók voltak, a barótiak ellenben majdnem mind katolikusok, néhány bébíró előkelő család tagjai kivételével, mint pl. a Daniel-család. A húza-vonának, mely a vitás erdőrészt miatt a két helyrész között folytonosan tartott, a köpeczieket véget akarván vetni, 1723-ban instantiajuk által requirálták a statusokat,

honnan is kiküldötték volt Sándor Gergely uramat, akkori egyik ítélő mestert, a mellé rendelt vármegyei, székely és szász nemzetből való biztosokkal, hogy hozzon ítéletet. Sándor Gergely és társai úgy ítélték, hogy a vitás rész egyformán illeti mind a két falut. De a barótiak nem nyugodtak meg az ítéletben, s a viszálykodások tartottak tovább. A köpecziek két ízben is panaszt emeltek az országgyűlés előtt, honnan küldöttek is ki biztosokat, de hol egy, hol más akadály miatt, a biztosok nem járhattak el tisztókben. 1746-ban ismét bizottság küldetik ki, Henter Dávid ítélőmester, a székelység részéről Cserei Mihály, a vármegyék részéről Nemes Ádám és a szász nemzet részéről Pilner Efraim kőhalmi királybíró. Ez a bizottság a helyszínen 1747. július hónap 18-án kiszáll, a területet felméri és ítéletet hoz. Az ezután történt dolgokat Cserei Mihály a következőleg írja le: ¹⁾

»Éppen böles divina providentia forgott ezen causaban; mert minthogy a két commissarius református, a harmadik lutheranus, ha az ítélő mester is református lett volna, éppen a baróti pápista papok és barátok, kik jelen voltak, azt mondták volna, hogy a commissariusok a köpeczieseknek, mint reformátusoknak in iudicio favealtanak, de olyan nagy elméjű s experienciájú zelatus catholicus ítélő mester úr lévén annak a commissiónak praesesse, az ördög se mondhatna scrupulust és suspiciót ezen materiában.

Midőn így folyna a két falu között való controversias erdőnek causája, a barótiaknak procuratora lévén a fiscalis procurator, Endes Miklós uram, catholicus, coram facie sedis judiciariae producála és praesentála in specie et in originali két könyveket, a melyekben ab anno 1626. usque ad annum praesentem 1747. százhuszonkét esztendő alatt az erdővidéki reformata eklésiákban való minden esperesti visitatiokon micsoda dolgok folytanak, meg voltak írva, úgy minden eklésiáknak bonumai, erdői, szántóöldelei, kaszáló helyei, adósságai s egyéb praventussai consignálva voltak, s azon könyvekből való írásokkal akarta a barótiak procurator a köpeczies(nek) a controversias erdőhöz való nyilván való igaz jussokat evértálni, mivel azon könyvekben a volt írva, hogy a köpeczi szentegyház erdejének vicinussa a baróti erdő, noha nem suffragala semmit se a barótiak részére azon könyvekből való productum legalis ratiókra nézve.

Mikor a könyveket beadá a barótiak procurator s potenter ágálna a köpeczies ellen, a köpeczies procurator, Apor Ferencz azt

¹⁾ Kézirat a „Székely N. Múzeum“ levéltárában.

reponálja: »*Az papok simplex emberek, az törvényhez semmit nem tudnak, az ő írások non est authenticum.*« Jelen volt pedig a baróti pápista pap s vice esperest, ugyan csiki klastrombeli barát, kinek Baróton possessioja vagyon, jelen valának sok saecularis pápista emberek, ugyanezen székbeli reformátusok, unitáriusok, a lutheránusok közül a kőhalmi királybíró, ki is egyik volt a deputatus commissariusok közül; és így mind a négy recepta religiión valóknak praesentiájában ilyen enormiter prostituáltatek az egész erdélyi reformata religiión lévő papi ministerium. Az említett paterék, barátok s saecularis pápisták kaczagták, csufolódtak, az unitáriusok is alattomban nevettek; azon commissióban való reformátusok nagy confusióval szomorkodtanak, sőt azon egyik lutheranus commissarius álmélkodva csudálkozott azon, hogy kellett a reformata ecclesiák visitatorius könyveit saecularis forumon producálni és a religiót így prostituálni. A commissio praesese, mint nagyelméjű katolikus úr, magában mosolygott, a fejét mozgatta, a commissióban lévő reformátusokra nézett, a könyveket olvasta, a mit akart, azokból ki is tanulhatta. Ilyen reformata religiót nyilván prostituáló szomorú példa soha több nem esett Erdélyben.

Ennek a rosz dolognak authora az itt való erdővidéki reformata ecclesiák seniora s egyszersmind nagy-baczoni praedicator, Osváth László uram, kinek is gondviselése alatt levén azon könyvek, az itt való vicekirálybíró, Cserei Sámuel, mint baróti possessor, helytelen requisitiójára kezében adta, hogy a köpeczieket azon könyvekbeli írásokkal igazságokban sulfocálhassák (noha az isteni providentia abban conpendálá a barótiakat) holott esperestnek sem vice-, sem főkirálybíró requisitiójára, sem a méltóságos gubernium commissiójára, sőt a Cancellariákon expediáltatni szokott mandatumokra sem tartozott volna kiadni azon ecclesiasticus könyveket, mert az Approbata s Compilata constitutiók tenora szerint illegitimum mandatumoknak nem tartozik senki obtemperálni. Ha pedig, a mint hire vagyon, a vice királybírótól fascináltatott az esperest, hogy az esperestnek is felesége jussán possessiója vagyon Baróton és magának is hasznot teszen, ha azon könyvekbeli írásokkal a köpecziek igazságos praesentióját evertálhatják a barótiak, így már nemcsak simplicitas s tudatlanság volt azon könyveket kiadni, hanem igen nagy véték; maga világi privatumának defensiojára azon könyvekkel akarni bizonyítani, s annak alkalmatosságával az egész erdélyi reformata religiót mocsokba, prostitutióba keverni; mert az igaz református külső embernek, annál inkább a papnak, mint lelki pásztornak, apjánál, anyjánál feleségénél, gyermekeinél, mindenféle világi mulandó javainál, sőt maga életénél sokkal feljebb kell becsülni Isten dicsőségét, religiója szabadságának conservatióját, és nemcsak maga javaiban kárt vallani, sőt religiója mellett halált

szenvedni, tömlőczre vettetni, számkivetésre küldetni tartozik, sub poena aeternae damnationis, mint száz maga privatumáért religióját így megmocsokoltatni.

Tudjuk jól, a Jesuiták régtől fogva munkálódják, hogy a reformátum Ecclesiasticum forumokon agitálendő minden causak signanter in matrimonialibus divortiis pro finali decisione a pápista püspök elejben transmittaltassanak, azt objicinálván, a református pápok nem tudják a törvényt in suo esse folytatni; már most esperest uram rendezetlen s tilalmas cselekedetivel az ecclesiasticus könyveket saeculare forumon producálván, és ott publice a mi papjainkat simplicitással, tudatlansággal vádolván, akármely jólelkű igaz református ember által láthatja s szívesen condoleálhatja, mely nagy occasio adatott, mely tágas kapu nyitatótt az Adversariusoknak, maguk intentiójának továbbra való folytatására.

És ha jól megfontoljuk a dolgot, vétkezett a református esperest, mikor maga esperesti directiója alatt való református köpeczi lakosok igazságos jussoknak evortalására a baróti pápista lakosoknak és azok pápista procatorának a református ecclesiasticus könyveket in manifestum ludibrium totius reformatae religionis kiadta; vétkezett annál inkább maga privatumáért azon könyvek producálásával az egész reformátum papi ministeriumot gyalázatos hírbe ejtette. Tudta jól ő kglme, azon commissiónak praesesse nagy elméjű, capecientiaju zelatus catholicus úri ember, s micsoda conscientia-
val lehetett azon könyveket annak eleiben producaltatni, melyeket esperesti hivatala hitese hitelessége ellen cselekedett. Ez Erdélyben insolens, ez inauditum, et species sacrilegii, örök emlékezetre kiterjedő szomorú példa és mely ártalmas consequentia származzanak, eventus docebit et certe dolebit, mert uno absurdo . . . sequentur absurdiora. Vajjon a pápista esperest kiadta volna-e a maguk religiója szerint való visitatiokon forgott dolgokról írott könyveket? Sőt se n lutheranus, sem unitárius papok soha azt nem cselekedték volna, csak a reformata religió jutott olyan boldogtalan statusra Erdélyben, hogy a református esperest református lakosok oppressiójára, vagy másoknak való favorisálása, vagy maga privatumának secundálására a könyvek kiadásával ilyen mocskos, gyalázatos, türhetlen prostitutióba ejtett mindnyájunkat. Sőt némely pápista papok elmondották, csak el kellett volna azon könyveket venni s a catholicusok archivumában deponálni, mert a református papok nem tudják conserválni. S ha úgy történt volna, vajjon ki tudta volna a pápista páterek kezéből rehibeálni.

Bárcsak, mikor azon könyveket producálták, fordult volna meg a fejökben, hogy cum protestatione solemni ad fideles manus Domini in hac judiciali commissione constituti notarii úgy adják be, hogy csak in ea parte, a mely írás vagyon a köpeczi ecclesia erde-

jinek vicinussáról, csak szintén azt olvastassék el; egyéb dolgokra való írások ne attingáltassanak. Semmit olyant nem mondottak, hanem helytelenül s bolondul a pápista procátor kezében adván a könyveket in omnem eventum bétéve, a commissariusok elejben anteponalva, és azon sessioban levők közül, a ki akarta, úgy forgatta, olvasta, maga is a catholicus praeses ítélő mester uram. Tett vala ugyan azon könyvekben némely foliusokra pecsétet az esperest, de azon pecsétek mellett könnyű volt azon foliusokra letett dolgokat megolvasni. A két református commissariusok nem kívánták . . . s calculalni, de a Praeses urat sem inhibealhatták (minthogy absque omni circumscriptione et legali limitatione a barótiak résziről a barótiak pápista procuratora úgy adta be a könyveket) hanem nagy confusióval s szívbeli fájdalommal kellett nézni a könyveknek, a kinek hol tetszett olvasását és hallani publice azon könyvek beadásának alkalmatosságával a református religiónak és az egész reformátum ministeriumnak a halálnál nehezebben szenvedhető és talán örökké fenmaradandó prostitutióját a jelen levő pápista papoknak, saecularis személyeknek nagy örömeikre s religiónkon való nevetésre s csúfolásra.

Ezt hozta a református esperestnek vagy saecularis emberekhez való rendetlen tilalmas favoritása, vagy a maga privatumához való indulatból religiójának prostitutiójával nem gondoló szemének s szívének való megvakulása. Bizony megdobbanhat a conscientiája s megvállik, mint adhat ezen casusról számot mind az igazán látó szent Istennek szemei, mind a maga superiorai előtt. Nem kellett volna maga eszin megindulni, hanem olyan nagy momentumból álló dologban papok partialis székit indicalni, azokkal communicálni, ezen traktusbóli saecularis curátort, Cserei János uramat consulalni, sőt a tiszteletes református püspöknek tudtára adni, annak híre engedelmé nélkül nem szabad volt semmit is cselekedni. De úgy szokott járnai, a ki maga sem tudja a dolgot folytatni, mástól is, a kinek afféle dologban nagyobb capacitása s experientiája vagyon, szégyenli tanácsot kérdeni. Hallatik ugyan, maga is az esperest, mikor esziben vette, hogy a könyvek kiadásával mely ártalmas consequentiák interveniáltanak, maga is megbánta abbeli cselekedetét. Csak-hogy azt mondották volt régen a trójaiak felől: sero sapiunt phryges, addig kell magára vigyázni, hogy a lába meg ne botoljon s praecavealni, a verembe ne essék, míg helye s ideje vagyon, mert a megtett dolog után haszontalan remedium a bánom, bánom.

Megesvén a gonosz dolog, miképpen lehessen megorvoslása, igen bajos; mert ha a reformatus saecularis s ecclesiasticus statusok csak elhallgatják az esperest cselekedetét, éppen látatnak annualni a vétéknek s az ártatlan reformatus papok egyaránt szenvednek a nocens personával s örökös mocsokban s prostitutóban maradnak a

többi religiókön, kivált a pápista religión való minden rendbeli emberek előtt csufságúl tétetnek ki.

Igen szükséges azért az ellen, a ki vétkezett, severa animadvertio, melyet a méltóságos reformatum consistorium pro sua sapientia determinálhat és tiszteletes püspök uramot nem csak informálni, hanem serio adhortálni, hogy minden egyéb dolgait félretévén, indilate ide az erdővidéki tractusban bėjőjön, maga mellé adjungálván érdemes értelmes impartialis papokat és judicialiter procedaljon, effectumban is vétesse, mert mikor valaki valamely peccatum miatt az particularis ecclesiából kitiltatik, minthogy csak azon helyen való ecclesiát offendalta, csak azon ecclesiát tartozik per poenitentiam reconciálni, de ez a casus tangit omnes et universos tam saeculares, quam ecclesiasticos in tota Transsylvania reformatos, s a poenat juxta meritum delicti kellene accomodálni.

Valaki religióját igazán szereti, annak sérelmét serio fájlalja. Ha apánk, édes fiúnk volna is az esperest, egyebet nem mondhatnánk conscientiónk sérelme nélkül, hanem de jure stricto megérdemlené az esperesti hivatalból in perpetuum kivettetének és soha többször teljes életében azon officiumra fel ne vétetnék; praedicatori functiójáról pedig suspendáltatnék mindaddig, míg a generalis synoduson publica poenitentia által reconciliálná az egész református ecclesiasticus' statust. A vice királybíró is a méltóságos consistoriumnak severe kellene excipiálni, hogy a maga privatumához való rendeletlen indulatban, maga is református lévén, a református esperestet fascinalta, hogy a reformata religió prostitutiójára s jövődöbéli következhető nagy kárára azokat az ecclesiatica visitatióra tartozó régi könyveket saeculare forumra hallatlan példával producálhatta; mert observálni kellett volna amaz örök emlékezetre méltó regulát: Quicquid agis, prudenter agas et respice finem. Ugyanis a magunk privatumának folytatásában nem csak azt kell nézni, mi hasznos a mi részünkre, hanem más felebarátunknak nyilván való igaz jussának sérelme és quod majus Religiónk szabadságának prostitutiója s eversiója ne következék belőle, és inkább kívánjuk magunk kárával magunk jussának is renunciálni, mint magunk privatumának obtineálásával religiótkot offendalni, kárban, gyalázatban ejteni. <

Az erdőrészt fölött folyt per még sokáig tartott s úgy tudom, hogy ezelőtt csak néhány évvel dölt el.

A mi az ügy egyházi oldalát illeti, az akták valószínűleg az erd. ev. ref. egyházkerület levéltárában vannak. Nem hiszem ugyanis, hogy Cserei Mihály előterjesztésének ne lettek volna következményei, mert az előterjesztést kísérő levélre Bethlen Ádám sajátkezűleg jegyezte fel: »Erre válasz kell. Püspök uramnak is, a deesi traktusbeli kuratoroknak írni kell.«

Még egyet tartok szükségesnek megjegyezni. *Cserei Mihály ekkor nyolczvan éves*. A kísérő levélben írja: Nyolczvan esztendő, igen erőtelen beteges ember vagyok, magam dolgainak is folytatására incapax, annál inkább másokat concernaló világi külső dolgok iránt Excellentiádat terhelni helytelennek tartanám, de mint-hogy tangit honorem et causat periculum religionis reformatae, conscientiam obligatiója el nem mulathatta Excellentiádnak, mint Supremus Consistorii Curatornak tudtára ne adjam.*

Nyolczvan éves korában erdőket jár be, ívekre terjedő jelentést ír, erőteljesen, hévvel, olvasható írással, melyen az öregségnek nyoma sem látszik! Szinte hihetetlen olyan viszontagságos múlt után, mint az övé.

DOMJÁN ISTVÁN.

Irodalmi Szemle.

Közművelődésünk és a harmadik egyetem.

Írta: dr. Berzeviczy Albert. Budapest, 1894. 8-adrét 103 l.

Dr. Berzeviczy Albert, egy évtizeden át közoktatásügyi miniszteriumi államtitkár, nagybecsű tanulmányt írt egy nagyfontosságú kérdésről, a harmadik egyetem felállításának szükségességéről s ehez fűződő fontos culturalis érdekeinkről.

Úgy az író egyénisége, a ki két nagyérdemű cultus-miniszternek volt főmunkatársa és első tanácsosa; úgy a tárgy fontossága megérdemli, hogy tüzetesebben ismertessük e nagy jelentőségű munkát, a mely eleitől fogva megvilágítja a harmadik egyetem kérdésének fejlődését, jelenlegi állását s a magyar közművelődés fejlesztése és gyarapítása iránt érzett meleg lelkesedéssel, nemes idealismussal, de egyzersmind praktikus tanácsokkal harczol az eszményi czélért, melytől hazánk culturalis fejlődésének újabb lendületét várja, reméli és bizonyítja.

Berzeviczy mindenekelőtt megokolja, hogy mi indította őt e tanulmány írására. Az, hogy a közvélemény nincs előkészítve, kellőleg tájékoztatva a harmadik egyetem kérdéséről s ő meg akarja azt nyerni az eszmének, melynek Trefort oly lelkes barátja volt, s mely Csáky gr. minisztersége alatt részint az ő (Berzeviczy által nem osztott) meggyőződése miatt (a ki idő előttinek tartotta), részint a viszonyok kedvezőtlen volta miatt leszorult a napi rendről.

A harmadik egyetem eszméje 1876-ban merült föl először határozottabb alakban és pedig Pozsony város részéről. A jogakadémia tanári kara tett felterjesztést először ebben az ügyben Trefort miniszternek, majd az ő válaszára 1878-ban a város intézett felíratot a miniszterhez és a királyhoz s ő felsége felhatalmazta a minisztert, hogy egy harmadik egyetem létesítésére nézve a további lépéseket alkotmányos úton megtehesse.

Erre más városok is sorompóba léptek igényeikkel: Győr 1878-ban, Szeged az 1879-iki árvíz után, Sárosvármegye pedig 1881-ban egy az

északi felvidéken felállítandó egyetem eszméjét pendítette meg. Erre Kassa is jelentkezett, 1881 jun. közgyűléséből felíratot intézve a cultus-miniszterhez.

Trefort mind Szegedre (1881), mind Kassára ellátogatott (1882) szakértőivel.

Új stadiumba lépett a kérdés, midőn a kérvényeket a képviselőház közoktatási bizottsága tárgyalni kezdette (1883. febr.—máj); előadója éppen Berzeviczy volt. Az albizottságban megkérdezett 23 szakértő közül 14 a felállítás mellett nyilatkozott; kilenczen időelőttinek tartották, köztük br. Eötvös Loránd, Felméry Lajos stb. Eötvös csupán annak koraiságát hangsúlyozta s létesítése indokául nem a bp. egyetem túltömöttségét, hanem a tud. működés élénkítését jelölte meg. Eme véleményének alapján a közoktatási bizottság 1884 május 8-án kelt jelentésében kimondotta, hogy *az ország általános kulturális érdekei tekintetéből szükséges egy harmadik egyetem létesítése.*

De az országgyűlés csakhamar feloszlott s az 1884/87-iki figyelmezt eleinte az 1885-ik országos kiállítás, később más ügyek kötötték le. Trefort 1885-ben törvényjavaslatot közölt miniszter társaival a legsürgősebben szükséges orvos tud. kar felállításáról Pozsonyban; de ez is megfeneklett.

Trefort halála után (1888.) az új cultusminister gr. Csáky Albin kijelentette, hogy a harmadik egyetem ügyét még elérkezettnek nem látja.

Az új egyetem eszméje 1892-ben merült fel ismét az ezredéves ünnepély tervezetei között, és pedig a Debreczenben felállítandó protestáns egyetem képében. Erre a régi aspirans városok is megindultak; Szeged és Pozsony 1893-ban újra kérvényeztek a képviselőházhoz és deputatioztak és tekintélyes összegeket ajánlottak fel az egyetem elősegítésére. Br. Eötvös Loránd az új cultusminister a képviselőház pénzügyi bizottsága előtt nem régen tett nyilatkozata szerint most még nem látja a harmadik egyetem idejét elérkezettnek.

Berzeviczy ezzel ellenkező felfogásból veszi védelmébe a harmadik egyetemet és felállítása szükségét és időszerűséget igen nyomós, meggyőző érvekkel bizonyítja. Kimutatja, hogy a kérdés eddig rendesen valami ferde nézőpont alá helyeztetett. Előbb a helyi versengés prédája lett. Majd a budapesti egyetem túltömöttségét állították fel indító okúl. Berzeviczy ideális szempontból, a tudomány művelése és terjesztése, a culturalis fellendülés magasabb érdekeiben magában keresi a 3-ik egyetem létjogát és szükségességét.

Végig megy az európai művelt államok egyetemei statisztikáján és kimutatja, hogy a népesség és az egyetemek száma között Oroszország kivételével nálunk a legkedvezőtlenebb az arány. Rámutat a nemzeti szempontra is, hogy mily nagy előny várható egy harmadik egyetemről *abban a hódító harcban is, a melyet nemzeti kulturánk érdekében saját területünkön kell vívunk.*

A felsőbb oktatásnak közvetlen érdeke is kívánja egyetemeink szaporítását. A jogi szakmában mutatkozó túlképzést s az orvosi, tanári pályákon való szellemi munkások hiányát ettől várja orvoslandónak.

Az orvosnövendékek Bécsbe tódulását az ott szerzett orvosi diplomák nostrificálása által véli csökkenthetőnek.

Meggyőzően bizonyítja be, hogy *valamely egyetem hallgatóságának a nagy centrumokhoz képest csekély létszáma korántsem bizonyítéka jelentéktelenségének*. És itt meleg rokonszenvvel s nagy elismeréssel nyilatkozik a „gyakran indokolatlan kicsinyléssel emlegetett“ kolozsvári egyetemről. „Csak utána kell nézni — úgymond — hogy a tudományok bármely ágában a kolozsvári egyetem tanárai 22 év alatt mekkora és milyen értékű részt vettek tud. irodalmunk fejlesztésében és meggyőződünk felőle, hogy a kolozsvári egyetem egy hatalmas új forrását nyitotta meg nemzeti tudományosságunknak, nemzeti kultúránknak, a mely *nélkül* nem emelkedett volna szellemi életünk mai színvonalára.“ „*A kolozsvári egyetem példáját — úgymond — a leg-erősebb buzdításnak tartom arra nézve, hogy minél előbb egy harmadik egyetem fölállítása által nyissunk egy újabb forrást művelődésünk, szellemi haladásunk számára.*“ Elősorolja mily kitűnő tanárokat adott a kolozsvári eddig is a budapesti egyetemnek.

A felekezeti egyetemeknek nem barátja. A protestáns theologiai facultást a kolozsvári egyetemmel kapcsolatosan óhajtaná létesítendőnek.

A hely kérdésében Pozsonynak ad elsőbbséget az egyetemért versengő városok között és ezt érvekkal okolja meg. Szegeden — szerrinte — egy második műegyetem volna állítandó.

Végül megjelöli a harmadik egyetem felállítása gyakorlati keresztülvitelének módozatait s a költségek összegét is.

A milleniumra maradandóbb s az új ezredévre üdvösebb kihatású alkotást nem ismer, mint a harmadik egyetem ügyének legalább az elhatározás stádiumáig megérlelését, mert „*egyedül a tud. műveltség az, a mely egy nemzetnek valódi értékét megadja, képessé teszi rá, hogy mások fölébe emelkedhessék s az idők múlásával nyugodtan szembenézzon.*“

Berzeviczy tanulmánya, hisszük, hogy a harmadik egyetem felállításának új lendületet ad, hogy a közvélemény érdeklődését felkölti, s az eddigi kicsiny szempontokból magasabb eszményi magaslatra emeli. Könyve egy igazi szakértőnek minden oldalról fényt derítő munkája, ideális nemes gondolkozás, magasröptű szellem, s a nemzeti culturáért lelkesen dobogó szív megnyilatkozása, a mely írója iránt is a tisztelet és nagyrabecsülés érzetét költi fel az olvasóban s azt a jóleső meggyőződést, hogy a politikai változások szeszélye csak a gyengéket kényszeríti tétlenségre, a tudás és szellem ereje — hivatalos állás nélkül is — hat, alkot és előbb-utóbb győzedelmeskedik.

SZÁDECZKY LAJOS.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek.

Történeti bevezetésekkel. A M. T. Akadémia megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor. XVII. k. 1679--1682. Bp. 1894.

Történettudásunk újra egy becses munkával, az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek” XVII. kötetével gyarapodott Szilágyi Sándor szerkesztésében és történeti bevezetéseivel. Ez a kötet, mely 491 oldalra terjed, az 1679. és 1682-ki évekre vonatkozó okleveleket foglalja magában.

Az 1—54. lapig terjedő rész bevezetésképen ezen három év részletes történetét adja, több új adattal bővítve eddigi tudásunkat ez érdekes időszakról.

A Vesselényi-féle összeesküvés után a magyarországi menekültek Erdélyben kerestek s találtak is menedéket. Apafi Mihály fejedelmet akarták megnyerni céljuknak s Telekiben jó pátronust találtak, bár a conservatív hajlamú tanács a békés politikát óhajtotta. Teleki azonban nem rettent vissza semmiféle eszköztől s egyenként némította el legnagyobb elleneit, mint Bánfi Györgyöt, Bethlen Jánost és Béli Pált s így a kormány gyepője kezébe jutván, rábírta Apafit, hogy a menekültek mellett fegyvert fogjon. A 21 éves gróf Theököly Imrének engedték át az erdélyi fejedelem képeben a fővezérletet a krasznaui gyűlésben, ki Teleki leányának, Annának a jegyese volt.

Az Országgyűlési Emlékek eme XVII. kötete tárgyalását éppen a krasznaui gyűléssel kezdi (I. fej.), mely Theökölyt fővezérré teszi. Azonban Teleki és Theököly közt a hadi terv felett meghasonlás támadt, (annyival is inkább, mert időközben Theököly Zrinyi Ilonát, Rákóczi Ferencz özvegyét kérte meg, lemondván Teleki lánya kezéről), mi az egész tábor meghasonlását vonta maga után s különösen Vesselényi nem volt rábírható, hogy magát Theököly alá rendelje. Így a menekültek és az erdélyiek hada kétfelé vált. Hiába igyekezett Apafi befolyását a bújdosókra megtartani: ezek nem bízván többé benne, hogy a török támogatását megszerezheti, Theököly szikszó-újfalusi győzelme után (1679. nov. 3.) őt a szoboszlai gyűlésen (1680. jan. 8.) fővezérré választották s Erdély és Apafi fenhatósága alól kivonták magukat. Theököly a törökökkel maga titokban alkudozni kezd követői által míg Apafi a francia segélyben is csalódik. De Apafi végre is felhatalmazást (athnamét) kap a töröktől (1681 május végén) a magyarországi hadjáratra. Theökölyvel szemben is elégtételt nyert abban, hogy a bújdosó kuruczok mozgalma élére ő állítottatott s Theököly alája rendeltetett. Az erdélyi rendek pedig a hadjáratra készülés közben fiát fejedelemmé választják. A hadjáratban így a fővezér Apafi, a főgenerális Teleki lesz. Apafi Theökölyvel kibékülvén, Bössörményt, majd Kálót elfoglalja. De a visszavonás magva tovább csirázik Teleki és Theö-

köly között s Apafi is féltvén a fejedelemséget Theökölytől, ki már e tárgyban a portával alkudozásokat kezdett, nem a legbensőbb egyesülésben találkoznak. Csakhamar a két sereg szétválk, Apafi hazajön, (1681. okt. 21.) kit nemsokára Teleki is követ.

Apafi hazaérkezvén, jelentést tesz a portánál (VIII. fej.), hol követeit ridegen, a Theökölyét ellenben jól fogadják. A váradi basa is támogatja Theökölyt. A zavar nő Erdélyben, mert a porta nem erősíti meg az ifjú fejedelmet s követeli a részvételt a következő évi hadjáratban, mi az 1682. február 17-ki országgyűlés összehívását vonja maga után. 1682-ben (IX. fej.) Apafi és Teleki a török felszólítására újra kimennek Theököly megsegítésére az ápril 25-én tartott fogarasi országgyűlés után, hová a portától már megérkezett volt a mindenkinél általános megdöbbenést keltő, hadra szólító fermán, mely világosan mutatja Apafi háttérbe szorulását Theököly mellett. Az elindulás (X. fej.) Szamosujvár—Németiből (Gerla) történik 1682. július 28-án. Ez alatt a porta Theökölynek fejedelmi jelvényeket küld, sőt magyar királylyá nevezi ki Fülekvara alatt, melynek ostrománál, valamint Theökölynek királylyá kiáltásánál, Apafinak jelen kelle lenni. Ezek után Erdély fejedelme, ki titkon a királyság után vágyódott látván háttérbe szorulását Theököly mellett, Telekivel együtt boszúsán tért haza október 15-én.

A XI. s egyszersmind utolsó fejezete ezen tanulmánynak a nov. 21-én tartott fejérvári egyetemes országgyűlésről, Theökölynek Zrínyi Ilonával való egybekeléséről, Apafinak a portához küldött követségéről szól és a szultánnak azon parancsolatjáról, melynek értelmében Apafinak a következő 1683-iki, Bécs ellen indítandó nagyobb szabású háborúban részt kell vennie.

Tudjuk, hogy mi következett ezután: hogy Apafi hosszas húzás-halasztás után indult meg csak 1683-ban s augusztus 19-én ért Bruckhoz, honnan Kara-Musztafa Győr alá küldé vissza, mi alatt a török hatalom megtörött Bécs falainál, melynek a hírére Apafi Teleki sugallatára azon világos gondolattal tért vissza, hogy szakít a portával s a bécsi udvarral kiegyezkedik.

Erről a Magyarország és Erdély történetében korszakalkotó politikai fordulatról a következő XVIII. kötetben lesz szó, a melyet méltó érdeklődéssel várhat minden történetkedvelő.

B—E.

Az „Ungaria“ III. évi folyama.

Ungaria. Revistă socială-stiințifică-literară. Redactor editor: Grigoriu Moldovan. Anul III. Kolozsvár, Gombos és Sztupjár nyomdája. Nagy 8-r. 408 lap.

Dr. Moldován Gergely folyóiratának idei évfolyama is a mellett, hogy ügyes, talpraesett vezércikkekkel küzd a rendbontó, hazafiatlan, népámító oláh lázítók ellen, programjához híven, tudományos téren is

nagy szolgálatokat tesz irodalmunknak, amennyiben az idén is több jeles értekezésünket ismertette meg az oláh olvasó közönséggel. S ha az Ungariát Romániában még tán nem is olvassák annyira, a mint szeretnők és megérdemelné, a kutató ott is ráakad s legalább alapos történeti tájékozást szerez magának írónk ama dolgozataiból, melyek fordítását benne megtalálja. S ha e folyóiratnak egyéb haszna és hatása nem is lenne, ez már magában is megbecsülhetetlen előny.

A történeti dolgozatok, a szeptemberi füzettel befejezett új évfolyamban a következők: Márki Sándortól „A középkor kezdete Magyarországon“, „Horea lázadása a magyarországi részekben“ és „A magyarok első érintkezése az oroszokkal“; Szádeczky Lajos „Az erdélyi fejedelemség vezérpolitikája“; Pór Antal „Az erdélyi vajdák sorozata a XIV-ik század végéig“, Wertner Mór megjegyzéseivel, kinek „Az Árpádok és Nemanidiak“ cz. dolgozatát is megtaláljuk; Asbóth Oszkár „A szláv nép múltjából“ és végül Kossuth rövid életrajza Pétuk Alberttől és Moldován meglehangú nekrológja, mely mint ilyen, természetesen egyedűli az oláh irodalomban, mely nagy halottunkat egy sorral sem gyászolta.

A nyelvészeti részben dr. Alexi György befejezi a román nyelvben levő magyar elemek közlését, Szinyei József pedig ellenkező irányú tanulmányából „A magyar nyelvbe átvett oláh elemek“ből közli a czinczár és kirlán közzé eső kölcsönszavakat. A szépirodalmi rész Jókai három elbeszélését közli, az irodalomtörténeti részben pedig Széchenyi, Kazinczy, Virág Benedek és Tompa életrajzát találjuk; azonkívül minden füzet közöl magyar népdalokat s költeményeket, hogy az oláh irodalom is megismerkedjék költőinkkel, írónkkal. S épp ezzel felel meg legszebben az „Ungaria“ címének és nemes hívatásának.

Polltikai, de történeti vonatkozású, sőt történeti adatok alapján írt cikkei közül megemlítjük Moldován „Politikai szédelgések“ cz. röpirata fordítását és Jeszenszky Sándor dr.-nak a Replika pörben mondott nagyhatású vádbeszédjét, melyekhez a szerkesztő és munkatársainak egyéb vezércikkei sorakoznak. Ezeket a túlzó oláhok és irredenta törekvésű hírlapírók ellen irányítják a nép felvilágosítása végett, abból a vezéreszméből indulva ki, hogy az oláh nép, mint nemzetiség, csakis a magyar állam pártfogásával fejlődhet s boldogulhat, kimondván, hogy oláh ajkú polgártársainknak nem kell a romániai „testvérek“ beleavatkozása a hazai ügyekbe — törődjenek ők saját belügyeikkel és nyomorúságukkal, mert ott még ugyan sok javítani valójuk van.

E tekintetben a szerkesztő gyakran hangoztatja, hogy a mi oláh parasztunk nem cserélne a „szabad“ oláh királyság parasztjával, a ki nélkülöz, éhezik és tulajdonképpen ma is jobbágya, rabszolgája szipolyozó bérlőjének, vagy földesurának. Rendkívül érdekesek azok az áp-

rilisi füzetben közölt hivatalos statisztikai adatok, melyek mig részint a romániai paraszt nyomorúságos állapotját, úgy gyermekhalandóságát és betegségeit tünteti fel, másfelől számokkal bizonyítja, hogy mig Románia 6 milliónyi lakossága 5 év alatt csak 67.000 lélekkel szaporodott, addig nálunk Magyarországon az „elnyomott, üldözött“ 2 $\frac{1}{2}$ milliónyi lakosság 10 év alatt 100.000 lélekkel növekedett.

Nagyon tanulságos és az „oláh kérdés“ elmérgesedése fejlődésének ismeretéhez nélkülözhetetlen a márcziusi füzet közleménye, melyben mutatóul Ghica János visszaemlékezéseiből az oláhországi emigránsok 1849-ki leveleiből látjuk, hogy az erdélyi oláhok ellenséges szereplését szabadságharcunkban a legkiválóbb oláh vezérszereplők és államférfiak helytelenítették és küzdöttek ellene. De Ghica, Rosetti, Balcescu és társainak, a „magyar ügy őszinte barátjainak küzdelmé hiába való volt „a bécsi kormány által fizetett“ Saguna nagy-szebeni érsek „a legnagyobb politikai cameleon“ és az Oláhországból hozzánk menekült Radulescu J. Eliade izgatásai ellen — a reakció győzött s az oláh segítség jutalma, a harcokban elesett 40.000 erdélyi oláh halála s a forradalom utáni abszolutizmus nyűgének a miénkkel egyenlő mértékben való hordozása volt. Mily másképp lett volna, ha Radulescu és társai helyett a sors az előbbieket veti hozzánk!

Ghica írja pld, hogy mozgalmat indítottak 1848. őszén egy Erdélyben szervezendő oláh légión érdekében, a mihez már lengyel hadvezéreink támogatását is megnyerték. De látva, hogy az erdélyiek és oláhországiak felizgatott nagy többsége Eliadera hallgatott, elkéseredetten visszavonultak. Rosetti Konstantin pedig (úgy látszik a magyar függetlenségi nyilatkozat hatása alatt), így jellemez minket, 1849. április 20-ki Párisban írt levelében: „Ah, magyarok, magyarok! Mond, mikor e nevet hallod, nem érzed, hogy hamvat kellene fejedre hinteni! S nem gondolod, hogy pisztolyt kellene ragadni és Eliadén kezdve — magadon végezni az öldökléssel! Szégyen, ezerszeres szégyen, hogy fönkretettük az oláh nemzet dicsőségét! Ah, ha erős oláh kormány lehettünk volna, nem a magyaroké, hanem a mienk lett volna a világnak a rabságból való felszabadításának dicsősége; vagy — a magyarokkal egyesülten biztosan bevehettük volna Bécsét és kikiálthattuk volna a köztársaságot, míg most reszketünk és igyekszünk összeszedni a magyar lakoma morzsáit.“ Később még, május 11-én: „hogy ha reánk hallgattak volna, ma az Oláhországot megszállott muszkák a pokolban lettek volna, mi meg a magyarokkal Bécs falai alatt!“

Ilyen szellemben ír Balcescu is. De nem folytatjuk, mert hisszük, hogy e becses adalékokat nálunk is lesz, a ki értékesíteni fogja.

Ez az „Ungaria“ magyar vonatkozású tartalma s úgy az ily irányú közleményekért, mint fentebb elősorolt dolgozataiért, örvendetes, hogy azt szerkesztője (minden segély nélkül) fenn tudja tartani.

Pozsony város joga a középkorban.

Irta: dr. Király János, százados-hadbíró, oklev. ügyvéd. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága. Budapest, 1894. 8-r. 464 l. Ára 4 frt.

Ez a munka hézagpótlónak mondható irodalmunkban, mert egy városnak a középkorban gyakorolt jogait gondos és részletes összeállításban közli. A szerző két kiadatlan városi statutumot talált a Pozsonyvárosi levéltárban — mint az előszóban mondja — s így határozta el magát, hogy az összes városi jog rendszeres feldolgozása mellett a városi statutumot és egyéb kiadatlan szabályrendeleteket is jegyzetekkel kiadja.

A könyv az előszón és bevezetésen kívül, mely utóbbiban röviden a városok keletkezését s jogi életének kifejlődését magyarázza, X részből (12—367 ll.), és a függelékből (371—445 ll.), áll.

Az I. a jogforrásokról szól, melyekkel kapcsolatosan a városi jogokról emlékezik meg.

A II. szerint a pozsonyi várispánságtól függetlenül fejlődött a város, melynek joga — ha részben idegen is — hazai befolyás alatt módosult.

A III. oklevelek alapján állapítja meg a város területi viszonyait.

A IV.-ből megtudjuk, hogy a plébános-választási jog a város nagy szabadság-velében nem fordul elő, a lelkipásztorkodást 1302-ig a káptalan teljesíti, az 1348-ki megegyezés szerint pedig a város a plébánost a káptalan tagjai közül választja, de ennek hozzájárulása nélkül.

Az V. a város közterheit (terrarium, tízed, kilenczed stb.), valamint a városnak az országgyűléseken és a koronázásokon való részvételét sorolja fel.

A VI. terjedelmesen kimutatja, hogy a városi szervezet a községből fejlődött, különösen a városi béke- és a vásári bíraskodás segítségével. Ugyanez a rész a tanács és egyes hivatalnokok (hegymester, vásári bíró, 12 esküdt, magyar bíró, zsidó bíró), állását és hivatalos kötelességeit tárgyalja.

A VII. a városi lakosság elemeivel (földművelők, kereskedők, iparosok), úgyszintén jogaival foglalkozik, azután a huszonnégyes és a választott polgárok testületének, a belső és a külső tanácsnak lényegével és teendőivel ismertet meg.

A legnagyobb rész a VIII., mely az anyagi magánjogról szólván, 4 fejezetre oszlik. Az 1. fejezet kimerítően tárgyalja a személyjogot, meghatározza a jogképességet, az idegeneknél és polgároknál, továbbá a vallás, kor és nem szerint, rámutat a családfe hatalmára, kifejti a házasság lényegét és a házasságból származó vagyoni jogot, végül a gyámság és gondnokság mibenlétét és jogi viszonyát mutatja ki. A 2. a vagyoni jogot két szempontból bírálja, még pedig az általánosság és

a dolgbeli jogokat illetőleg. Az általánosságban a dolgok osztályozása után külön-külön részletezi az ingó és ingatlan javakat, különösen ez utóbbiakkal kapcsolatban álló jogokat (halászat, vadászat stb.). A dolgbeli jogoknál a tulajdon-, zálogjog és a szolgalmak történeti fejlődését és lényegét ismerteti. A 3. fejezet az örökösödési jogról szól, még pedig külön a törvényes és külön a végrendeleti öröklésről. A 4. a kötelmi jog és az azzal kapcsolatban álló intézkedések cz. alatt alapos tanulmány alapján adja a czéhek történeti kifejlődését általában s részletesen sorolja a különböző czéheket megalakulásaiikkal és jogaiikkal együtt. Azután áttér a vásárok eredetére, jelzésére és azon intézkedések ismertetésére, melyek a vásártartással kapcsolatosan fennállottak (árülerakás és árúmegállítási joga, be- és kiviteli tilalmak, vám- és rév-jog, a piacz hatósági ellenőrzése, harminczad).

A IX. részben a büntető jog kimerítő tárgyalását találjuk. Részletesen foglalkozik a különféle büntetendő cselekményekkel (testi sértés, erőszakoskodás stb.), elmondja a birságokat és végül a büntetés más-nemét (halál-büntetés, testi fenyítés, becsületbüntetés stb.).

A X. és utolsó részből a városi jog szerinti eljárást látjuk, még pedig úgy a magánjogban, mint a fenyítésben. A magánjogi eljárásnál a peres és hagyatéki eljárások módját, a fenyítő eljárásnál pedig a fenyítés nemeinek alkalmazását ismerteti a szerző, a ki azután még azt is elmondja, hogyan szolgált a Pozsony-városi bíróság, mint felebbezési forum.

A függelék érdekes, de csak részben kiadatlan statutumokat tesz közzé; meg vannak benne a zsidó jogkönyv (XIV. sz.), Pozsony város jogkönyve (XV. és XVI. sz.), a tárnokjogi czikkek és a czéhek (pékek, szabók, szücsök, posztónyírók, kőművesek és ácsok, bormérők, czípész-segédék, halászkok), XV. és XVI. százbeli szabályai. B. I. •

Külömfélék.

Bálint Gyula

1824—1894.

Az egyetlen teljes verses Tasso fordítás írója, Bálint Gyula nyugalmazott kath. táborigazlakész, nov. hó 21-én Kolozsvárt elhunyt.

A magyar irodalom egyik buzgó és hazafias munkása tért vele nyugalomra, változatos életpálya után, mely alatt azonban kora ifjúságától fogva mindig önzetlenül és lelkesedéssel szolgált a magyar litteratúrának.

Néhány életrajzi adatot maga is ad saját magáról:

„Én — írja a „Megszabadított Jeruzsálem“ előszavában — a Székelyföld egyik legszélsőbb vidékén — Csíkban láttam először a Besszarábiából feljövő napot s a regényes fekvésű Csík-Somlyón ismerkedtem meg a nyájas muzsákkal. Sokra vittem: pappá lettem. 1851-ben az addig határőrileg katonáskodó lófő székely atyámfiából sorezredet alakítottak és én ezeknek lelki örvezetőjéül kineveztetvén: Galicziába vonultam, holott Krakkótól Csernoviczig majd minden városban éltünk együtt — székelyek, lengyelek, ruthének és izraeliták békésen, türelmesen.“

Szülőhelye különben Csík-Kozmás. A bölceletet Kolozsvárt végezte és a Ferencz-rendiek szerzetébe lépett. 1849-ben szentelték áldozó pappá Kolozsvárt, hová annyi bolyongás után visszatért meghalni. Lelki örvezetősége, melyről említést tesz, a 6-ik számú Coronini gyalog-ezrednél volt, hova tábori pappá nevezték ki. Míg ezredével 9 év alatt bolyongott Bukovinán, Galiczián keresztül, megtanult németül, olaszúl. Hogy a katonai papi reverenda alatt melegen dobogó székely szív mit érzett az idegenben, ezt meghatóan mondja el maga, a már idézett előszóban:

„Az én legfőbb és nemesebb foglalatosságom volt: kórházban sinlődő székely atyámfiat meglátogatni, vigasztalni magyarul. S idegen földön már csak az is, ha az ember a saját anyanyelvét hallhatja — orvosság; nagyon gyógyítja a szívet; pedig a magyar ember soha sem csüggettegebb, mintha messze-messze földön betegen fekszik; úgy meghunyászkodik akkor, mint a szárnyaszegett madár.“

Jól tudván olaszúl, a hazától való távollétében szolgálni akart nyelvtudományával a magyar irodalomnak és átültette a Gerusalemme liberata-t verses hexameterekben.

E fordítása 1863-ban jelent meg, mikor Bálint, ki részt vett az 1859-ki olasz háborúban, Bécsben lakott. 1864-ig tartózkodott az osztrák fővárosban s aztán Schleswig-Holsteinben szolgált, mint tábori főpap. E működéséért a porosz arany koronarendet nyerte, később pedig az 1873-ki jubiláris érmet.

Részt vett később az 1866-ki porosz háborúban, azután ismét Bécsben és Welsben tartózkodott. A 70-es évek elején lejött bérczes hazájába, az erdélyi részekbe. Meglátogatta szülőföldét, tartózkodott Gyulafehérváron, aztán Kolozsvárra jött, hol egy női rokona társaságában, a ki gondozta, elvonultan, csöndesen élt, folyton dolgozva. Bámúlatosan sokat dolgozott, maga is írogatott verseket, rengeteg sokat olvasott és olvasmányai közepette, a mint valamelyes tartalmas mondáshoz ért, azt rögtön kijegyezte magának. Így gyűlt össze kezdetben egy füzetecske, melyet kiadott, majd — halála után 40 ívnyi mindenünnen összeszedett jeles mondás maradt hátra.

A milyen csöndesen élt, olyan csöndesen hunyt el, hirtelen. Bálint művei az említett Tasso fordításon kívül a következők:

*Jadwiga. Költemény 11 énekben, Beck Károly után fordította. (Pest, 1864.) Hogy Bálint e német nyelvű költő egyik művét lefordította, annak legfőbb oka az, hogy Beck bajai születésű volt s bár Bécsben élt és számtalan költeményt írt németül, nagy előszeretettel foglalkozott Magyarországgal s a magyarokkal, gyakran énekelve igazi hazájáról. Írt Beck magyar tárgyú regényeket is. Beck Petőfi költeményeit le akarta fordítani s e végből értekezett is Petőfivel, ki számára ön-életrajzát adta át. A tervezett fordítás azonban elmaradt, magyarul visszaemlékezéseket írt Petőfiről a „Koszorú“-ba.

1871-ben jelent meg Gyulafehérvárott Bálintnak egy kis füzete: „Versszemelvény a régiek elmésen mulattató bölcs mondataiból.“ Latinból fordította e művecskét, melyben egész se-reg bölcs mondás van. Székely természete nem állhatta meg, hogy a bölcs mondások elejére oda ne írja:

Bölcsen szólni szép, de csak akkor hozza gyümölcsét,
Hogyha a mit mondasz, tettel erősíted azt.

1876-ban megjelentek tőle Phaedrus aesopi meséi, melyeket előbb a „Kelet“-ben adott ki.

E művein kívül, mint maga felsorolja (Szinyei I. 419. l.), német, olasz és latin költőkből fordított, eredeti népies versei pedig egész sereg folyóiratban jelentek meg. Lefordította Dante Divina Comediáját s ebből a Zoványi Antológiájában két ének; a „Magyarország és Nagyvilág“-ban 6 ének jelent meg. Fordított még Horatiusból, Schillerből. Többek közt a „Kolozsvár“-ban és az „Ellenzék“-ben is jelentek meg versei. Bécsben lefordította még Lewald Katonai Táská Könyv cz. művét.

Kéziratban maradt egész Dante fordítása, Aesop 210 eredeti meséje népies versekben és 40 ív „jeles mondások“.

Kétségtelen, hogy legfontosabb irodalmi műve a Tasso fordítása. Tanárky Gedeon e század elején prózában fordította le Tasso „Megszabadított Jeruzsálem“-ét nehézkesen. Bálint sem fordította ugyan alexandrinekben, a hogy Arany János egy kis részletet oly remekül átültetett, de verses hexameteri jól gördülnek, nyelvezete könnyed s fordítása határozottan nyereség a magyar irodalomra. Érdekes, hogy Bálint Gyula Tasso fordítását Gizella királyi hercegnő pártfogásával adta ki. Ezért a fordítás a királyi hercegnőnek van ajánlva. Az előző előtt pedig Bálint a királyi hercegnőnek hódolatteljes hálás szavakban mond köszönetet. Bálint Gyula nem tartozott ugyan az irodalmi nagyságok közé, de erős nemzeti érzése, törekvése, hogy a magyar irodalmat csupán olyan idegennel gazdagítsa, mely klasszikus és melynek átültetésével az irodalomnak szolgálatot tesz, folytonos önzetlen működése, a magyar irodalom egyik legrokonszenvesebb szerény alakjává teszük őt, kinek halálát mi épen ezért veszteségnek tartjuk, munkálkodásáról, követésre méltó hazafias törekvéseiről pedig az irodalomtörténetnek elismeréssel kell megemlékeznie.

GYALUI FARKAS.

— **Lukács Móricz munkái** jelentek meg e napokban a Kisfaludy-társaság kiadásában, 2 vaskos kötetben, a Franklin-társulat díszes kiállításában. Összegyűjtötte bevezetéssel és életrajzzal ellátta Gyulai Pál, a kit erre Lukács Móricz végrendeletileg felkért Greguss Ágosttal egyetemben. Lukács Móricz, a Kisfaludy-társaság egyik elnöke 10 000 frt alapítványt hagyott a Kisfaludy-társaságnak, s külön 2000 frtot elszórt dolgozatai összegyűjtésére és kiadására. 1881-ben bekövetkezett halálától mostanáig késett a kiadás, Greguss halála s Gyulai betegeskedése miatt. De bőven kárpótolja a késedelemért irodalmunkat az a szép életrajz, melylyel Gyulai Lukács Móricz emlékét megörökíti, a melyben b. e. barátját s elődjét a K. Társ. elnökségében, mint igazi „literary gentleman“-t jellemzi, a megszólalásig híven. Munkáinak I. kötete műfordításokat és tanulmányokat tartalmaz: epigrammákat a görög mithológiából; keleti gnómákat; Byron, Bulwer, Cervantes, Popa művei műfordításait. Tanulmányai a jog és társadalmi tudományok, történelem s nyelvészet köréből valók. A II. kötet hírlapi cikkeket, beszédeket és önéletrajzi töredékeket foglal magában. Hírlapi cikkei főkép az ágostai *Allgemeine Zeitung*ban jelentek meg, melynek 1843—44-ben rendes magyarországi levelezője volt, s a magyar viszonyok, nemzeti és alkotmányos törekvések korjellemző becses adalékai. A beszédek közt két nagyérdekű emlékbeszéd van: De Gerando Ágost francia író és az író meghitt barátja, a balvégzetű gróf Teleki László m. tud. akadémiai tagok felett. Ezekon kívül öt elnöki megnyitó beszéd a Kisfaludy-társaság közgyűlésein. Végül emlékezései (önéletrajzi töredék). Lukács Móricz ha nem volt is kiváló író, (ő maga is dilettánsnak tartotta magát) oly érdekes és ritka egyénisége volt közéletünknek, s irodalmi köreinknek, hogy méltó kegyelet illeti meg nemcsak a Kisfaludy-társaság részéről, a mely munkái kiadásával ily szépen róttá le iránta háláját, de a haza minden fia részéről, a ki egy ily eszményi élet erkölcsi értékét megbecsülni tudja. A két vaskos kötet ára 6 frt.

Folyóiratok.

— Az *Erdély* novemberi számát *Ugron János* alispánnak az udvarhely-megyei osztály alakuló gyűlésén tartott csinos beszéde nyitja meg. *Herrmann Antal* a néprajzi kataszter megcsinálását sürgeti a milleniumra. *Szádeczky Lajos* dr. az *Andrássy* havasokban tett nyári kirándulást írja le. *Téglás István* a *Petrozsény*nél levő *Szurdok* szorossal ismertet meg. *Herrmann Antal* az erdélyi kincses mondák feljegyzésére s a vele való közlésre intéz felszólítást. *Demeter Dénes* néhány néprajzi mondát közöl. *Irodalom*; *Egyesületi Élet* s pár kirándulás leírása rekeszti be a tartalmas füzetet.

— Az *Erdély* szept.—októberi száma az *Emke* érdemes főtitkárának, *Sándor József*nek, szenteli első lapjait. *Szabolcska Mihály* érdekes apróságokat ír le *Szász-Régen*ről, melynek rajzát dr. *Gidófalvy István* egészíti ki. *Gagy*

Samu a fogarasi havasokat és vidékét írja le. *Németh Gyula* dr. Szilágymegeye nevének hitelességét mutatja ki. *Scharl Vilmos* a tordai sósfürdőt ismerteti. A kézdi-polyáni „Venus-forrás“ méltatását is megtaláljuk e füzetben. A Sándor József arcképével s több illusztrációval díszített, tartalmas füzetet az E. K. E. központi és vidéki életéről szóló tudósítás, valamint néhány kirándulás (a Jézzerhez, a perjei magasra) leírása rekeszti be.

— A *Budapesti Szemle* deczemberi füzetében *Hegedüs István* Janus Pannoniust méltatja, kinek több költeményét közli sikerült fordításban. *Szilasi Móricz* Setälä Emilnek az „Újabb nyelvtudományi módszerek“-ről írt cikkét fordítja le. *Thuri József* az 1848—49. szerb felkelést ismerteti (bef.). *T. I. Alarcon Péter* „Botrány“ cz. regényének befejezését adja. *Radó Antal* Sahnáméból tesz közzé egy csinosan lefordított részletet. *Imre Sándor* befejező közleményében Petőfi és Leopardi közt von párhuzamot.

— Az *Akadémiai Értesítő* novemberi füzetében az oláhok és a lengyel alkotmány történetéből találunk mutatóanyagokat, melyek részint *Hunfalvy Pál* „Az oláhok története“ cz. művéből, részint *Hüppe-nek* „A lengyel alkotmány története“ cz. könyvéből vannak merítve. *Zichy Antal* gr. Széchenyi István ifjúkori leveleiről számol be. *Matlekovits Sándor* Magyarország államháztartásának történetét 1867—1893-ig adja főbb vonásaiban. *Pólya Jakab* a társadalmi kérdésekről tartott székfoglalójából nyújt kivonatot. *Beöthy Zolt* az 1891/92. évi Péczely-féle regénypályázat eredményéről számol be. Folyóiratok szemléje; a m. tud. Akadémia jegyzőkönyvei.

— Az *Ethnographia* V. füzetében *Nagy Géza* a szkitháktól írt cikkét folytatja. *Dr. Wislocki Henrik* a fákra aggatott fogadalmi rongyokat a magyar néphitben ismerteti. *Kolumbán Samu* Lozsád és népe szokásait írja le. *Mátyás Lajos* a szigetvári néphitből közöl jellemző apróságokat. *Istvánffy Gyula* a felvidéki tót babonákat írja le. *Dr. Perl Soma* a magyaroknál régen meglévő nőrablásra hoz fel egy esetet. Irodalom; Apróságok következnek.

— Az 1848—49. *Történelmi Lapok* nov. 15-én megjelent 22. száma a Kolozsvárt létesítendő honvéd-menházról és a honvédek ellátásáról, valamint *Rónay Jácint* a szt. koronára vonatkozó naplójából közöl két cikket. A tárczában „*Sánta huszár*“ naplóját folytatja. *Dr. Vajda Emil* meleg hangon méltatja Komárom hőseit. A füzet végül az elhunyt honvédekről emlékezik meg s több a szabadságharcra vonatkozó adalékot ad.

— A *Protestáns-Szemle* 9. füzete folytatólagosan közli *Földváry Lászlónak* Szegedi Kis István-Tiszamelléken való működéséről írt jutalmazott pályaművét (bef.). *Stromp László* a sokat üldözött *Pilárik István* életét írja le. *Dr. Szlávik Mátyás* Boughi volt kultuszminister és jeles publiczista levele nyomán a rom. kath. egyházat és a mai Olaszországot ismerteti. A hazai és külföldi irodalom terjedelmes szemléje zárja be a füzetet.

— A *Protestáns Közlöny* nov. 29-i 48. száma *Horti István* nagy-bányai, később fogarasi és udvari pap és püspök négy levelét közli, melyeket ez 1668-ban írt *Teleki Mihály*hoz biblia és más egy ügyekben.

— A *Századok* nov. 15-i számában *Jakab Elek* új adatokkal világítja

meg Bocskey István életét. *Berzeviczy* Edmund negyedik közleményében a Tarkók XIV. XV. és XVI. századbéli hatalmi törekvéseit ismerteti, melyet kifejtettek. *Pór* Antal a déli szlávok történetéből írt tanulmányait fejezi be. *Lehoczky* Tivadar cigányaink történetéhez járul új adattal. A Történeti Irodalomban több történeti munkának ismertetésével találkozunk. A Tárca Horváth Árpádnak és Froude Jakabnak szentel néhány lapot. Új könyvek ismertetése; Repertorium, Vegyes Közlések, Történeti Könyvtár, Hivatalos Értesítő.

— Az *Egyetemes Philologiai Közöny* novemberi füzetében *Bartal* Antal folytatja a classicus és modern költészetben előforduló találkozások bemutatását. *Moravcsik* Géza Voltaire „Zaire“-járól szóló tanulmányát fejezi be. *Krausz* Sámuel dr. az ókori zsidó irodalom tanúsága szerint közli folytatólagosan a görög és latin hangok kiejtését. *Baróti* Lajos dr. Petőfi költeményeinek első kritikái kiadásáról cz. alatt az egyes költemények kihagyott variánsait adja. A füzet végül a hazai és külföldi philologiai irodalmat ismerteti.

— A *Földrajzi közlemények* VII. füzetében *Horváth* Zoltán a víznek a Kis-Kárpátok keleti oldalán gyakorolt munkáját írja le. *Hanusz* István „A nagy magyar Alföld“ cz. munkájából közöl mutatványt. Könyvészet; Rövid Közlemények. A VIII. füzetben *Bánó* József Észak Amerikában tett utazásaiból tesz közzé egy részletet „Guajira-Cartagena de las Indias“ czímen. *Tynayre* Abel Dahoméban szerzett élményeiből és gazdag tapasztalataiból tudósít. *György* Aladár Tyrrelnek Kanadában tett felfedező útjáról emlékezik meg. Társasági ülések; Rövid közlemények.

— Az *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* 9—10. számában *Kálmány* Lajos a gyermekijesztőknek és gyermekrablóknak szereplését írja le a magyar néphagyományban. Dr. *Baróti* a vampirismusnak Dél-Magyarországban való történetéhez közöl adalékot. *Herrmann* A. a cigányok történetéhez sorol fel adatot. *Strausz* Adolf a bolgárok néporvosságát ismerteti Dr. *Krauss* S. Frigyes a Mátyás királyra és Geréb Péterre vonatkozó boszniai bolgár dalról szóló tanulmányát folytatja. *Fuchs* K. egy régi esküformát említ. *Mátyás* Lajos a solymári, szt. iváni és hidegkúti svábok néphitéből sorol fel jellemző részleteket. *Krauss* S. Frigyes folytatja a bolgár néphagyományokra vonatkozó nagy munkának ismertetését. *Zielinski* Kornél Vladislav a lengyel cigányok leszármazását mondja el ezek hagyománya szerint. *Herrmann* A. cirkevenciai horvát népdalokat közöl, ugyanő József fhg. nyomán, egy cigány mondát is tesz közzé arról, hogy mint lett József király. Dr. *Versényi* György több népdalt számlál elő Körmöczbánya vidékéről. Dr. *Pápai* Károly alapos tanulmánya az ugorok típusát igyekszik pontosan körvonalazni.

Új könyvek.

Ágai Adolf. Vizen és szárazon. Útirajzok. I—II. köt. Budapest, 1895. 8° XL, 432, 442 l.

Akantisz Viktor. A klasszikus ó-kor legszebb hősmondái. Budapest, 1894. 8° 171 l.

Albert János, Ferencz József, Kriza János, Mózes András, Simén Domokos Inczeffi Domokos. Könyörgések és egyházi szent beszédek. Kolozsvár, 1895. n. 8° 111 l.

Árúforgalma a magyar korona országainak 1893. évről. Szerk. és kiadja az orsz. m. statisztikai hivatal. Budapest 1894. n. 4° 53, 133 l. — U. a. Magyar német szövegvel. U. o.

Benedek Elek. Magyar mese és mondavilág. I. köt. 1894. 8° 486 l. rajzokkal.

Bodnár Zsigmond. Az eszme-erő magyarázata. Budapest, 1894. n. 8° 105 l.

Böngérfi János Ezer esztendő története. Budapest, 1894. 8° 533 l.

Budenz József. Finn nyelvtan. III-ik kiadás. Átdolgozta Szinnyei József. Budapest, 1894. 8° 68 l.

Concha Győző. Politika. I. köt. Alkotmánytan. Budapest, 1894. n. 8° XII, 619 l.

Crisián János dr. Magyar-román kézi-szótár iskolai és magán használatra. Budapest, 1895. 8° 348 l.

Cserey József. A nevelés köréből. A játékról hajdan és most. Léva, 1895. k. 8° 41 l.

Csokonai versei. Kiadja Ferenczy József. I—II. Győr, 1894. 16° 78, 96 l. (Egyetemes könyvtár 69—71 l.)

Dárday Sándor. Igazságügyi törvénytar pótkötete. Betűrendes tárgymutatóval. Budapest, 1894. 8° 516, 62, 95, 152, 249, XII l.

Egyházi beszédek. Kolozsvár, 1895. 8° 92 l.

Elek Gyula. Tanító és tanítvány. Kolozsvár, 1894. k. 8° 78 l.

Elmélkedés a vallásról. Irta B. M. Budapest, 1894. 16° 60 l.

Emléköszedések a magyar tud. akadémia elhunyt tagjai fölött. VIII. köt. 5—7. sz. Budapest, 1894. 8°; 5. sz. *Vécsey* Tamás. Eml. *Wenzel* Gusztávról. 8°; 6. sz. *Margó* Tivadar: *Orven* Richardról. 48 l.; 7. sz. *Tóth* Lőrincz: *Vajkay* Károlyról.

Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta comitialia regni Transylvaniae. Történeti bevezetésekkel. Szerk. *Szilágyi* Sándor. XVII. köt. 1679—1682. Budapest, 1894. 8° 491 l.

Eszterházy Sándor dr. Enyhébb irányzat a büntetőjogban. Kassa, 1894. 8° 37 l.

Fayer László dr. A magyar büntetőjog kézi könyve. I. rész. Bevezető rész és általános tanok. Budapest, 1895. 8° XII, 352 l.

Ferenczy József dr. *Pulszky* Ferencz életrajza. Pozsony, 1894. 8° 123 l. U. a. díszkiadás. U. o. n. 8° 110 l. (Kortársaink. Életrajzi vázlatok. Szerk. *Fésüs* György dr. 28—32. füzet.

Ferenczy József Jókai mint hirlapíró. Győr, 1894. 16° 31 l.

Ferenczy Zoltán. Modern könyvtárak szervezéséről. Budapest, 1895. n. 8° 22 l.

Fodor Ármin és *Márkus Dezső.* Polgári perrendtartás. Jegyzetekkel. Budapest, 1894. 16° 591 l.

- Galambos Kálmán.* A castiglionei angyal (Szent Alajos). Győr, k. 8° 239 l.
- Georgius de Hungaria* arithmetikája 1499-ből. *Szily Kálmán* és *Heller Ágost* rávonatközo jelentéseivel. Budapest, 1894. 8° X, 24 l.
- Gerando Antonina.* Hogyan lesz Magyarország? Kolozsvár, 1894. k. 8° 62 l.
- Hamvas József.* A szerkesztőségben. Dramolett 1 felv. Kolozsvár, 1894. 8° 35 l.
- Hatala Péter dr.* A felekezetenélküliség és a felekezeti kényszer. Budapest, 1894. 8° 15 l.
- Haugy Leo.* Szülők és nevelők könyve. Kalauz a gyermeknevelésre. Szatmár, 1894. k. 8° 90 l.
- Havass Rezső dr.* Budapest jelene és jövője közigazgatási szempontból. Budapest, 1894. 8° 15 l.
- Házassági jog,* magyar. Jegyzetekkel. *Mulling Konrád.* Budapest, 1894. 8° 53 l.
- Helységnévtára* a magyar korona országainak. Budapest, 1895. k. 4° 940 l.
- Hentaller Lajos.* A balavásári szüret. Budapest, 1894. 8° 157 l.
- — A szabadságharcz dalai. Budapest, 1895. 16° 198 l.
- — Petőfi mint köveetjelölt. Budapest, 1894. 8° 63 l.
- Holub S. és Köpöcsy S.* Magyar-latin és latin-magyar szótár. 3-ik kiadás. Budapest, 1894. 8° 690, 628 l.
- Hornyik album.* A Hornyik emlék ünnepély alkalmából kiadta a »Kecskeméti Katona József kör« Szerk. *Kovács Pál dr.* Kecskemét, 1894. n. 8° 179 l.
- Horváth János.* Az 1867. évi kiegyezés. 2-ik kiadás. Bécs és Budapest 1894. 16° III, 323 l.
- Hugo Viktor.* Egy halálraítélt utolsó napjai. Ford. *Andor Imre.* Budapest, 1894. 8° 120 l.
- Jeles írók iskolái tára.* II. IX. XI. XIV. XLVI. füz. II. füz. *Shakespeare: Coriolanus.* Ford. *Petőfi Sándor.* Bev. ellátta *Névy László.* 4-ik kiadás. 156 l.
- IX. f. *Molière: A tudós nők.* Ford. *Arany László.* Magyarázta: *Greguss Ágost.* 2-ik jav. kiad. XI. *Arany János: Toldi.* Magyarázta: *Lehr Alb.* 10-ik kiadás. XIV. *Goethe: Hermann, u. Dorothea.* Magyarázta: *Weber Rudolf.* 3-ik kiadás 85 l. XLV. füz. *Vörösmarty Mihály: Csongor és Tünde.* Magyarázta: *Torkos L.*
- Kalár Károly.* Zeneelmélet. Budapest. 1894. 8° 56 l.
- Karácson Imre dr.* Szent Imre herczeg. Függetlenül a Szt. I.-ről szóló régi hymnusok. Győr, 1894. k. 8° 136 l.
- Kármán Pál.* Anyag és szerelem. Bölcsészeti-csillagászati tanulmány. Budapest, 1895. 8° 136 l.
- Kenessey Béla.* A biblia női alakjai. Budapest, 1894. 8° 44 képpel. 230 l
- Kiss Károly dr.* A sommás eljárás. Nagy-Kikinda, 1894. 8° 128 l.
- Kohn Dávid dr.* Adók reformjáról. Budapest, 1894. n. 8° 148 l.
- Kovács Gyula.* Az utolsó két egyházpolitikai javaslat. Budapest, 1894. 8° 67 l.

Kőrösi József és Thürring Gusztáv dr. Budapest fővárosa az 1891. évben a népleírás és népszámlálás eredményei. I köt. 7 tábl. Budapest, 1894. n. 8° 118 l.

Knorr Alajos. A sommás eljárás és fizetési meghagyás magyarázata. I. rész. Budapest, 1895. 8° 320 l.

Kolozsvári Kalauz. Szerkeszti és kiadja az E. K. E. kolozsmegyei osztálya. 19 képmelléklettel és Kolozsvár térképével. Kolozsvár, 1894. k. 8° 80 l.

Králik Lajos dr. A csódtörvény. Magyarázatokkal ellátva. Második átdolg. kiadás. Budapest, 1895. n. 8° 512 l.

Langl J. Képek a történelemhez. Műemlékek gyűjteménye. Budapest, 1894. n. 8° 120 l. 62 színny. képpel.

Lányi Bertalan. Útmutatás a sommás eljárásról és fizetési meghagyásokról szóló törvények gyakorlati alkalmazásáról. Budapest, 1894. 8° XXI, 248 l.

*Lukács Mór*icz munkái. Összegyűjtötte *Gyulai Pál*, kiadta a Kisfaludy-Társ. I—II. kötet. Budapest, 1894. n. 8° XLV, 449, 459 l.

Madách Imre. Az ember tragédiája. 11-ik kiadás. Budapest, 1895. 8° 229 l. Zichy Mihály 5 fényny. képével.

Magay Károly. A magyar telekkönyvi rendtartás, kapcsolatban az ingatlanokra vonatkozó végrehajtási eljárással. 2-ik kiadás. Karczag, 1894. 8° 562, VI l.

Mariska Vilmos dr. Az államgazdaságtan kézikönyve. Harmadik teljesen átdolg. kiadás. Budapest, 1895. n. 8° XII, 572 l.

Márki Sándor. Földrajz. I. füz. Európa. 3-ik kiadás. Budapest, 1895. 8° 124 l.

Matlekovics Sándor. Magyarország államháztartásának története. I—II. köt. és bevezető rész. Budapest 1894. n. 8° XII, 648 l.; XXII, 1079 és 101 l. Adatok. 4° XXIV, 455 l.

Mezőes Lajos. Eredeti egyházi beszédek. Új kiadás. Kolozsvár, 1894. n. 8° 207 l.

Mihályi Károly. Egyházi beszédek. Új kiadás. Kolozsvár, 1895. n. 8° 279 l.

Néptanítók zsebnaptára. 1894—95. Szerk. *Ember János*. Ungvár, 1894. 16° 154 l. és jegyzetek.

Gy. F.

Szaksosztályi Értesítő.

Szaksosztályunk f. é. decz. 11-én *Szamossy János* elnöklete alatt ülést tartván, gr. *Kuun Géza*: A magyarok első nyomai az Altai őshazában; és dr. *Balogh Arthúr*: A belga alkotmány-revizio cz. a tartottak felolvasást.